RNI No. MAHBIL/2009/37831

महाराष्ट्र शासन राजपत्र
असाधारण भाग चार-ब

वर्ष ३, अंक ८४] मंगळवार, ऑक्टोबर ११, २०११/आश्विन १९, शके १९३३ [पृष्ठे ६३
किंमत : रुपये १२.००

असाधारण क्रमांक १४९

प्राधिकृत प्रकाशन

महाराष्ट्र शासनाने महाराष्ट्र अधिनियमांन्वये तयार केलेले (भाग एक, एक-अ आणि एक-ल यांमध्ये प्रसिद्ध केलेले नियम व आदेश यांव्यतिरिक्त) नियम व आदेश.

शालेय शिक्षण व क्रिडा विभाग

मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२, दिनांक ११ ऑक्टोबर २०११.

अधिसूचना

क्र.पीआरई-२०१०/प्र.क्र. २१२ (बी)/पीई-१.—ज्याअर्थी, भारत सरकारने, बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा हक्क अधिनियम, २००९, (२००९ चा ३५) (यात यापुढे ज्याचा निर्देश "उक्त अधिनियम" असा केला आहे) दिनांक १ एप्रिल २०१० पासून अंमलात आणला आहे;

आणि ज्याअर्थी, उक्त अधिनियमाखाली नियम करणे इष्ट आहे.

त्याअर्थी, आता, उक्त अधिनियमाच्या कलम ३८ ची पोट-कलमे (१) व (२) द्वारे प्रदान केलेल्या अधिकारांचा वापर करून, महाराष्ट्र शासन, याद्वारे, पुढील नियम करीत आहे :—

परिशिष्ट - एक

भाग एक

प्रारंभिक

१. संक्षिप्त नाव, विस्तार व प्रयुक्ती.—

(१) या नियमांस, महाराष्ट्र बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा हक्क नियम, २०११ असे म्हणावे.

(२) ते, संपूर्ण महाराष्ट्र राज्याला लागू असतील.

(३) हे नियम, **राजपत्रात** प्रसिद्ध झाल्याच्या दिनांकापासून अंमलात येतील.

२. व्याख्या.—

(१) या नियमांमध्ये, संदर्भानुसार दुसरा अर्थ अपेक्षित नसेल तर,—

(क) "अधिनियम" याचा अर्थ, बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा हक्क अधिनियम, २००९ (२००९ चा ३५) असा आहे;

(ख) "विद्या विषयक वर्ष" याचा अर्थ, शासनाने, शालेय कामकाज व प्रत्यक्ष अध्यापन यासाठी शासनाने घोषित केलेला कालावधी विचारात घेऊन, संबंधित जिल्ह्याच्या किंवा महानगरपालिकेच्या शिक्षणाधिका-याने किंवा निरीक्षकाने मंजूर व घोषित केलेल्या दोन विद्या विषयक सत्रांचा समावेश असणारे वर्ष, असा आहे;

(ग) "अंगणवाडी" याचा अर्थ, भारत सरकारच्या महिला व बालविकास मंत्रालयाच्या एकात्मिक बालविकास योजनेअंतर्गत स्थापन केलेले अंगणवाडी केंद्र, असा आहे;

(घ) "बालक" याचा अर्थ, ६ ते १४ वर्षे या वयोगटातील कोणतीही व्यक्ती, असा आहे;

स्पष्टीकरण.—अधिसूचनेमध्ये व्याख्या केल्याप्रमाणे, विकलांग व्यक्तींसाठी (समान संधी, हक्कांचे संरक्षण आणि पूर्ण सहभाग) अधिनियम, १९९५ (१९९६ चा १) यामध्ये किंवा अधिसूचनेमध्ये व्याख्या केल्याप्रमाणे विकलांग असलेल्या किंवा अध्ययन करण्यास अक्षम असलेल्या, किंवा अध्ययन काठिण्य असलेल्या बालकांच्या, संबंधात, उच्च वयोमर्यादा १८ वर्षे ही असेल.

(ड) "वंचित गट" याचा अर्थ, राज्य शासनाने अधिसूचनेत व्याख्या केल्याप्रमाणे असलेला गट, असा आहे;

(च) "प्राथमिक शाळा " याचा अर्थ, जेथे इयत्ता पहिली ते आठवीपर्यंतचे किंवा त्यापैकी कोणत्याही इयत्तेपर्यंतचे शिक्षण दिले जाते ते केंद्र, असा आहे;

(छ) "प्राथमिक शाळेतील शिक्षक" याचा अर्थ, प्राथमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांना शिकविण्यासाठी यथोचितरित्या नियुक्त केलेली व्यक्ती असा असून त्यामध्ये मुख्याध्यापक किंवा समूह समन्वयक यांचा समावेश होतो;

(ज) "मूल्यमापन" याचा अर्थ, विद्यार्थ्यांच्या बाबतीतील अर्थ, विद्याविषयक प्राधिकरणाने विहित केलेल्या मानक दर्जानुसार त्यांच्या नैपुण्याची पातळी ठरविणे असा आहे आणि संस्था व विविध पदांवर नियुक्त केलेल्या व्यक्ती यांच्या बाबतीतील अर्थ, त्या प्रभारी असलेल्या शाळांमधील विद्यार्थ्यांच्या सरासरी नैपुण्य पातळीसह त्यांच्या कार्यक्षमतेची पातळी ठरविणे, असा आहे.

(झ) "नमुना" याचा अर्थ, या नियमांसोबत जोडलेला नमुना, असा आहे;

(ज) "शासन" याचा अर्थ, महाराष्ट शासन, असा आहे;

(ट) "स्थलांतर करणारी बालके" याचा अर्थ, जेथे त्यांनी नाव नोंदलेले असेल त्या शाळेच्या ठिकाणापासून नव्या ठिकाणी एका शैक्षणिक सत्रापेक्षा कमी कालावधीत त्यांच्या पालकांसोबत किंवा अन्यथा स्थलांतर करणारी बालके, असा आहे;

(ठ) "शाळेत न जाणारे बालक" याचा अर्थ, ज्याने एकतर शाळेत प्रवेश घेतलेला नसेल किंवा ज्याने प्रवेश घेऊन सुद्धा प्राथमिक शिक्षण पूर्ण केलेले नसेल असे ६ ते १४ या वयोगटातील बालक असा असून, यामध्ये एका महिन्यापेक्षा अधिक काळ सातत्याने अनुपस्थित राहणा-या प्राथमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांचा समावेश होतो;

(ड) "नजिकची शाळा" याचा अर्थ, समुचित शासनाने निर्देशित केल्याप्रमाणे, संबंधित बालकाच्या निवासस्थानापासून इयत्ता पहिली ते पाचवीसाठी, १ कि.मी. अंतराच्या आत व ६ ते ११ वर्षे वयाची किमान २० बालके उपलब्ध असलेले आणि इयत्ता सहावी ते आठवीसाठी, ३ कि.मी. अंतराच्या आत व इयत्ता ५ वी मध्ये २० बालके उपलब्ध असलेली शाळा, असा आहे;

(ढ) "तासिका" याचा अर्थ, शासनाच्या निदेशांनुसार एखाद्या वर्गामध्ये एखादा विषय शिकवण्यासाठी शाळेच्या वेळापत्रकात दर्शविलेला किमान किंवा कमीत कमी कालावधी असा आहे;

(ण) "विद्यार्थी संचयी अभिलेख" याचा अर्थ, सर्व समावेशक व निरंतर मूल्यमापनावर आधारित असलेला बालकाच्या प्रगतीचा अभिलेख, असा आहे;

(त) "शाळेचे नकाशा रेखन" याचा अर्थ, शाळेत सहजपणे पोचण्यासाठी, भौगलिक अंतर आणि भाषिक, प्राकृतिक व सामाजिक अडथळे कमी करण्याकरिता शाळेचा आराखडा तयार करणे व त्यानुसार शाळेचे स्थान ठरविणे, असा आहे;

(थ) "अभ्यासक्रम" याचा अर्थ, विशिष्ट वयोगटातील बालकांच्या शिक्षणाचा विचार करून, केंद्र व राज्य शासनाने, वेळोवेळी निश्चित केलेल्या शैक्षणिक धोरणानुसार, शासनाने मान्य केलेली वर्गनिहाय विषय योजना व त्यामधील प्रत्येक विषयाचा तपशीलवार आशय आणि ज्ञान, कौशल्ये, मूल्ये व अभिवृत्ती यांसह अपेक्षित असलेली अध्ययन निश्चिती, असा आहे;

(द) "गणवेष" याचा अर्थ, शाळेच्या विद्यार्थ्यांनी अंगिकारावयाची वर्तणूक व शिस्त या संबंधातील अपेक्षित मानकांचा योग्य विचार करून संबंधित शाळा समितीने ठरविलेला पोषाख, असा आहे.

(२) या नियमांमध्ये वापरलेले परंतु ह्यामध्ये व्याख्या न केलेले, पण अधिनियमामध्ये व्याख्या केलेले शब्द व शब्दप्रयोग यांना, त्या अधिनियमामध्ये त्यांना नेमून दिले आहेत तेच अर्थ असतील.

भाग - दोन

बालकांना मोफत व सक्तीचे शिक्षण मिळण्याचा अधिकार

(३) कलम ४ च्या तरतुदींच्या प्रयोजनार्थ विशेष प्रशिक्षण.—

(१) स्थानिक प्राधिकरण, राज्य शासनाने याबाबतीत अधिसूचित केलेल्या अधिका-याकडून केल्या जाणा-या सर्वेक्षणाच्या साधनांद्वारे, जी बालके शाळेत जात नाहीत अशी बालके, दरवर्षी निश्चित करील आणि वयानुसार त्यांना वर्गामध्ये प्रवेश देईल, ते, गरजेनुसार, पुढील पद्धतीने विशेष प्रशिक्षण आयोजित करील :—

(क) विशेष प्रशिक्षण हे, अधिनियमाच्या कलम २९ अन्वये विनिर्दिष्ट केलेल्या विद्याविषयक प्राधिकरणाने मान्यता दिलेली व विशेष करून तयार केलेली वयानुरुप अध्ययन साधने व साहित्य यावर आधारलेले असेल;

(ख) असे प्रशिक्षण, शाळेच्या जागेत भरवलेल्या वर्गांमधुन किंवा शाळेच्या नेहमीच्या वेळेव्यतिरिक्त इतर वेळी, सुरक्षित निवासी सुविधा असलेल्या अधिकृत निगडीत पाठ्यक्रम म्हणून आयोजित केलेल्या वर्गांमधुन देण्यात येईल;

(ग) असे प्रशिक्षण, प्राधान्याने, शाळेत कार्यरत असणा-या शिक्षकांकडून किंवा विशेषतः त्या प्रयोजनासाठी नियुक्त केलेल्या शिक्षकांकडून देण्यात येईल;

(घ) राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, अशा प्रशिक्षण कार्यक्रमाचा कालावधी निर्धारीत करील.

(२) अशा बालकाला वयानुरुप वर्गात प्रवेश दिल्यानंतर व विशेष प्रशिक्षणादरम्यान आणि त्याने/तिने विशेष प्रशिक्षण पूर्ण केल्यानंतर, शिक्षक हे, विद्याविषयक व भावनाविषयक या दोन्ही दृष्टीने त्याचे/तिचे वर्गाबरोबर समाकलन करून देण्यास मदत करण्याकरिता आवश्यक असलेले विशेष लक्ष त्याच्याकडे/तिच्याकडे देतील.

(३) (१) महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे (म.रा.शै.सं.प्र.प.) यांच्याकडून पुढील बाबी विचारात घेऊन हा विशेष प्रशिक्षण कार्यक्रम तयार करण्यात येईल.

(क) अध्ययन साहित्यामध्ये वाढ करणे;

(ख) शिक्षकांचे प्रशिक्षण;

(ग) बालकांच्या मूल्यमापनासंबंधातील वैज्ञानिक पद्धती;

(२) जेथे विशेष प्रशिक्षण देण्याबाबतचा आराखडा हा शिक्षण संचालक (प्राथमिक), महाराष्ट्र राज्य, पुणे हे पुढील बाबी विचारात घेऊन करतील.

(च) विशेषतः या प्रयोजनासाठी शिक्षकांची नियुक्ती करणे;

(छ) स्थानिक प्राधिकरणाने शाळेत न जाणा-या बालकांचे केलेले सर्वेक्षण;

(ज) अशा बालकाच्या प्रगतींना सहाय्य करणारी पर्यवेक्षकीय व्यवस्था;

(ङ) वित्तीय तरतूद.

भाग - तीन

राज्य शासन आणि स्थानिक प्राधिकरण यांची कर्तव्ये

४. कलम ६ च्या प्रयोजनार्थ क्षेत्रे किंवा हद्दी.— (१) राज्य शासन किंवा यथास्थिती स्थानिक प्राधिकरण पुढील निकषांची पूर्तता करण्यासाठी, वस्तीनजीकच्या क्षेत्रांमध्ये किंवा हद्दीच्या आत नजीकची शाळा स्थापन करील :—

(क) इयत्ता पहिली ते पाचवी यामध्ये शिकणा-या बालकांबाबत वस्ती नजीकच्या एक किलोमीटर एवढ्या चालत जाण्यायोग्य अंतराच्या आत व ६ ते ११ वर्षे वयोगटातील किमान २० बालके उपलब्ध असेल तेथे शाळा स्थापन केली जाईल;

(ख) इयत्ता सहावी ते आठवी यामध्ये शिकणा-या बालकांबाबत, वस्तीनजीकच्या तीन किलोमीटर एवढ्या चालत जाण्यायोग्य अंतराच्या आत व इयत्ता ५ वी मध्ये किमान २० बालके उपलब्ध असेल तेथे शाळा स्थापन केली जाईल;

(२) डोंगराळ क्षेत्राच्या बाबतीत किंवा दुर्गम क्षेत्रांच्या बाबतीत राज्य शासनास पोट - नियम (१) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या किमान अंतरामध्ये यथायोग्य बदल करता येईल आणि ज्यांना आपल्या शाळांमध्ये पुढील प्राथमिक शिक्षण घेण्याची सुविधा नाही अशा त्या क्षेत्रामधील बालकांकरिता, शासनाकडून किंवा स्थानिक प्राधिकरणाकडून चालविल्या जाणा-या शाळा उपलब्ध करून देता येतील.

(३) जेथे पोट-नियम (१) अंतर्गत विनिर्दिष्ट केल्याप्रमाणे नजीकच्या शाळेच्या क्षेत्रांमध्ये किंवा हद्दीच्या आत शाळा उपलब्ध नाही अशा, राज्य शासनाने किंवा स्थानिक प्राधिकरणाने ठरवून दिलेल्या लहान वाड्यांमधील बालकांकरिता आणि नियम ४ (१) (क) च्या कक्षेत येणा-या बालकांकरिता राज्य शासन किंवा स्थानिक प्राधिकरण पोट-नियम (१) अंतर्गत विनिर्दिष्ट केलेल्या हद्दी शिथिल करून, शाळेमध्ये प्राथमिक शिक्षण देण्याच्या प्रयोजनार्थ मोफत परिवहन, निवास सुविधा व अन्य सुविधा यांची पुरेशी व्यवस्था करील.

(४) अधिकतम लोकसंख्या असलेल्या क्षेत्रांमध्ये (शहरी व निमशहरी क्षेत्रे) राज्य शासन किंवा स्थानिक प्राधिकरण, उक्त क्षेत्रातील ६ ते १४ वर्षे वयोगटातील बालकांचे प्रमाण लक्षात घेऊन एकपेक्षा जास्त नजीकच्या शाळा स्थापन करील.

(५) स्थानिक प्राधिकरण, प्रत्येक वसाहतीकरिता अथवा क्षेत्राकरिता एक नजीकची शाळा नेमून देईल आणि ते जनतेच्या माहितीकरिता प्रसिद्ध करील.

(६) विकलांग व्यक्तीसाठी (समान संधी, हक्काचे संरक्षण आणि पूर्ण सहभाग) अधिनियम, १९९५ (१९९६ चा १) यामध्ये व्याख्या करण्यात आलेल्या अशा ज्या विकलांग बालकांना शाळेत प्रवेश घेता येत नाही त्या बालकांबाबत राज्य शासन किंवा स्थानिक प्राधिकरण, त्या बालकांना शाळेत जाता यावे व प्राथमिक शिक्षण पूर्ण करता यावे या दृष्टीने, त्यांचे प्रमाण विचारात घेऊन यथोचित व सुरक्षित परिवहन व्यवस्था करील.

(७) (क) शासन किंवा स्थानिक प्राधिकरण, कोणत्याही बालकास कोणत्याही कारणास्तव शाळेत जाण्यापासून रोध होणार नाही आणि त्याला किंवा तीला आपले प्राथमिक शिक्षण भाषिक, सामाजिक किंवा सांस्कृतिक भेदांमुळे पूर्ण करण्यात अडथळा येणार नाही याबद्दल खात्री करील;

(ख) नजीकच्या शाळेमध्ये शिक्षणाचे यथोचित माध्यम उपलब्ध असेल तर त्या शाळेत स्थलांतरीत बालकांची नावनोंदणी करण्यात येईल;

(ग) नजीकच्या शाळेमध्ये शिक्षणाचे यथोचित माध्यम उपलब्ध नसेल तर, स्थानिक प्राधिकरण, शाळेत हजर होण्यासाठी परिवहन सुविधा किंवा हंगामी निवासी वसतीगृह व अन्य सुविधा पुरवील.

५. कलमे ८ व ९ यांच्या प्रयोजनार्थ राज्यशासन व स्थानिक प्राधिकरण यांची कर्तव्ये.—(१) कलम २ च्या खंड (ढ) च्या उप-खंड (एक) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या, राज्य शासनाच्या किंवा स्थानिक प्राधिकरणाच्या शाळेमध्ये, कलम १२ च्या पोट-कलम (१) च्या खंड (ख) अनुसार कलम २ च्या खंड (ढ) च्या उप-खंड (दोन) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या शाळेमध्ये तसेच कलम १२ च्या पोट-कलम (१) च्या खंड (ग) अनुसार कलम २ च्या खंड (ढ) च्या उप-खंड (तीन) व (चार) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या शाळेमध्ये हजर होणा-या बालकास मोफत पाठ्यपुस्तके, लेखन साहित्य व गणवेष मिळण्यास ते हक्कदार असेल:

परंतु, विकलांग बालकास विशेष विद्याविषयक व मदत साहित्य देखील मोफत पुरविले जाईल.

स्पष्टीकरण : कलम १२ च्या पोट-कलम (१) च्या खंड (ख) अनुसार प्रवेश घेतलेल्या बालकांबाबत आणि कलम १२ च्या पोटकलम (१) च्या खंड (ग) अनुसार प्रवेश घेतलेल्या बालकाबाबत मोफत साहित्य पुरविण्याची जबाबदारी अनुक्रमे कलम २ च्या खंड (ढ) च्या उप-खंड (दोन) मध्ये आणि कलम २ च्या खंड (ढ) च्या उप-खंड (तीन) व (चार) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या शाळेची असेल:

परंतु या नियमातील कोणत्याही गोष्टीमुळे शासनावर, आवश्यक शासन निर्णय प्रसिद्ध करून आणखी कोणत्याही विशिष्ट गटासाठी किंवा सर्व बालकांसाठी अशा प्रकारचे आणि कोणतेही अतिरिक्त असे हक्काचे साहित्य घोषित करण्यास निर्बंध घातला जातो, असा त्याचा अर्थ लावला जाणार नाही.

(३) शासन व स्थानिक प्राधिकरण नजीकची शाळा स्थापन करण्याच्या प्रयोजनार्थ शासनाने या संदर्भात अधिसूचित केलेल्या अधिका-यांनी करावयाच्या शाळेच्या नकाशा रेखनाबाबत हमी देईल आणि दुर्गम क्षेत्रामध्ये राहणारी बालके, विकलांग बालके, वंचित गटातील बालके, समाजाच्या दुर्बल घटकांतील बालके, शाळेत न जाणारी बालके, जी शाळा सोडून गेलेली आहेत अशी बालके यासह त्या क्षेत्रातील सर्व बालके निश्चित करण्यासाठी आणि त्याच्याविषयीची सांख्यिकीय माहिती मिळविण्यासाठी नियत दिनांकापासून एक वर्षाच्या आत आणि त्यानंतर प्रत्येक वर्षी सर्वेक्षण करील.

(४) राज्य शासन किंवा स्थानिक प्राधिकरण कोणत्याही बालकास शाळेमध्ये जात, वर्ग, धर्म अथवा लिंग याविषयी अपशब्द वापरले जाणार नाहीत याची सुनिश्चिती करील.

(५) कलम ८ चा खंड (ग) आणि कलम ९चा खंड (ग) यांच्या प्रयोजनार्थ, राज्य शासन किंवा यथास्थिती, स्थानिक प्राधिकरण वंचित गटातील किंवा दुर्बल घटकातील किंवा शोषित घटकातील कोणत्याही बालकाबाबत वर्गामध्ये मधल्या वेळेच्या जेवणाच्या सुट्टीत, मैदानावर, पिण्याच्या पाण्याच्या, सामान्य सुविधा ठिकाणावर किंवा सामाईक प्रसाधन सुविधा वापरताना आणि प्रसाधनगृहे व वर्गखोल्या स्वच्छ करताना भेदभाव केला जाणार नाही अथवा त्या बालकास वेगळे ठेवले जाणार नाही, याची सुनिश्चिती करील.

६. **कलम ९ च्या खंड (थ) च्या प्रयोजनांसाठी स्थानिक प्राधिकरणाने बालकांचा अभिलेख ठेवणे.**—(१) स्थानिक प्राधिकरण अभिलेख व्यवस्था पद्धती विकसित करील आणि या संदर्भात शासनाने अधिसूचित केलेल्या

अधिकाऱ्याने घरोघरी जाऊन करावयाच्या सर्वेक्षणामार्फत किंवा शाळेची नोंदवही आणि / किंवा केंद्रित गटातील चर्चा यांसारख्या साधनांमार्फत, आपल्या अधिकारक्षेत्रातील सर्व बालकांचा, त्यांच्या जन्मापासून ते तो १४ वर्षे वयाचो होईपर्यंतचा सर्व अभिलेख ठेवील.

(२) पोट-नियम (१) मध्ये निर्दिष्ट केलेला अभिलेख प्रत्येक वर्षी अद्ययावत केला जाईल.

(३) पोट-नियम (१) मध्ये निर्दिष्ट केलेला अभिलेख, पारदर्शकरीतीने ठेवण्यात येईल. सरकारी जागेमध्ये ठेवला जाईल आणि कलम ९ च्या खंड (ड) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या प्रयोजनांसाठी व कलम ८ अनुसार विशेष प्रशिक्षणाच्या प्रयोजनांसाठी वापरण्यात येईल.

(४) पोट-नियम (१) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या अभिलेखामध्ये प्रत्येक बालकाबाबतची पुढील माहिती अंतर्भुत असेल,—

(क) नाव, लिंग, जन्मदिनांक (असल्यास जन्म प्रमाणपत्र क्रमांक), जन्म ठिकाण;

(ख) माता-पित्याचे किंवा पालकाचे नाव, पत्ता, व्यवसाय, बालकाशी असलेले नाते:

(ग) बालकाने वयाच्या सहाव्या वर्षापर्यंत हजेरी लावलेली पूर्व-प्राथमिक शाळा अथवा अंगणवाडी केंद्र (ठिकाणच्या तपशीलासह);

(घ) ज्या प्राथमिक शाळेमध्ये बालकाने प्रवेश घेतलेला असेल त्या शाळेचे नाव, पत्ता इत्यादींसह तिचा तपशील;

(ड) बालकाचा कायमचा आणि सध्याचा निवासाचा पत्ता;

(च) ज्या वर्गात बालक शिकत असेल तो वर्ग (६ ते १४ वर्षे वयोगटातील बालके) आणि जर स्थानिक प्राधिकरणाच्या प्रादेशिक अधिकारक्षेत्रात शिक्षणामध्ये खंड पडला असेल तर, असा खंड पडण्यामागील कारण;

(छ) अधिनियमाच्या कलम २ च्या खंड (ड) च्या अर्थांतर्गत बालक दुर्बल घटकातील आहे किंवा कसे (असल्यास, तपशील देणे);

(ज) अधिनियमाच्या कलम २ च्या खंड (ध) च्या अर्थांतर्गत बालक वंचित गटातील आहे किंवा कसे (असल्यास, तपशील देणे);

(झ) स्थलांतर, विरळ लोकवस्ती, वयानुरुप प्रवेश, विकलांगता, परिवहन सुविधा, घरी जाऊन शिक्षण देणे, या कारणांमुळे बालकांकरिता पुरविणे आवश्यक असलेल्या विशेष सुविधांचा अथवा निवासविषयक सुविधांचा तपशील.

(५) (क) शाळा सोडून गेलेल्या किंवा एक महिन्यापेक्षा अधिक काळ गैरहजर राहिलेल्या बालकांना शोधून काढण्यासाठीचे एक साधन म्हणून पद्धती विकसित करण्यात येईल.

(ख) स्थानिक प्राधिकरणाच्या अधिकारितेत येणाऱ्या क्षेत्रामधील ६ ते १४ वर्षे वयोगटातील सर्व बालकांची नावे, पहिले व दुसरे सत्र सुरू होण्याअगोदर प्रत्येक शाळेत जाहीरपणे प्रदर्शित केलेली आहेत याबद्दल स्थानिक प्राधिकरण सुनिश्चिती करील.

स्पष्टीकरण.—विकलांग व्यक्तींसाठी (समान संधी, हक्कांचे संरक्षण आणि पूर्ण सहभाग) अधिनियम, १९९५ (१९९६ चा १) याच्या कलम २ ची पोट-कलमे (२६) व (२७) यांच्या प्रयोजनार्थ, विकलांग बालके १८ वर्षे वयाची होईपर्यंत प्रत्येक वर्षी त्यांच्याविषयी माहिती मिळवणे आवश्यक राहील.

भाग चार

शाळा व शिक्षक यांच्या जबाबदा-या

७. कलम १२ च्या पोट-कलम (१) च्या खंड (ग) च्या प्रयोजनांसाठी दुर्बल घटकातील व वंचित गटातील बालकांना प्रवेश देणे.—

(१) कलम २ च्या खंड (ढ) च्या उपखंड (तीन) व (चार) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या म्हणजेच विनिर्दिष्ट प्रवर्गातील शाळा अथवा कोणत्याही प्रकारचे सहाय्य वा अनुदान न मिळणा-या विना-अनुदानित शाळा, या गोष्टींची सुनिश्चिती करतील की, कलम १२ च्या पोट-कलम (१) च्या खंड (ग) अनुसार प्रवेश दिलेल्या बालकांना सापत्नभावाची वागणूक दिली जाणार नाही त्यांना वर्गामध्ये इतर बालकांपासून वेगळे ठेवले जाणार नाही अथवा त्यांचे वर्ग इतर बालकांसाठी भरवण्यात येणा-या वर्गांच्या ठिकाणांपेक्षा व वेळेपेक्षा वेगळ्या ठिकाणी व वेळी भरवण्यात येणार नाहीत, त्यांच्याकरिता व इतर बालकांकरिता जादा वर्गाव्यतिरिक्त कोणतेही कार्यक्रम स्वतंत्रपणे राबविण्यात येणार नाहीत.

(२) कलम २ च्या पोट-कलम (ढ) च्या खंड (तीन) व (चार) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या म्हणजेच विनिर्दिष्ट प्रवर्गातील शाळा किंवा कोणत्याही प्रकारचे सहाय्य वा अनुदान न मिळणा-या विना-अनुदानित शाळा या गोष्टींची सुनिश्चित करतील की, कलम १२ च्या पोट-कलम (१) च्या खंड (ग) अनुसार प्रवेश दिलेल्या बालकांना हक्काचे मोफत साहित्य आणि पाठ्येपुस्तके, गणवेश, ग्रंथालय यासारख्या सुविधा, माहिती व तंत्रज्ञान सुविधा, पाठ्येत्तर कार्यक्रम व खेळ या बाबींसंबंधात कोणत्याही प्रकारे इतर बालकांपेक्षा वेगळी वागणूक दिली जाणार नाही.

(३) नियम ४ च्या पोट-नियम (१) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेली नजीकच्या शाळांची क्षेत्रे किंवा हद्दी, कलम १२ च्या पोट-कलम (१) च्या खंड (ग) अनुसार देण्यात येणा-या प्रवेशांना लागू असतील.

परंतु, कलम १२ च्या पोट-कलम (१) च्या खंड (ग) मध्ये निर्दिष्ट केलेली बालकांसाठीच्या जागांची आवश्यक टक्केवारी भरून काढण्याच्या प्रयोजनांसाठी आवश्यकता भासल्यास, शाळा शासनाच्या पूर्व मान्यतेने ती मर्यादा वाढवील.

८. कलम १२ च्या पोट-कलम (२) च्या प्रयोजनांसाठी प्रत्येक बालकांमागे केलेल्या खर्चाची राज्य शासनाकडून प्रतिपूर्ती .—

(१) राज्य शासनाने किंवा स्थानिक प्राधिकरणाने स्थापन केलेल्या त्याच्या मालकीच्या अथवा याचे नियंत्रण असलेल्या सर्व शाळांच्या बाबतीत, प्राथमिक शिक्षणाकरिता किंवा शासनाच्या स्वत:च्या निधीतून केंद्र सरकारने अथवा अन्य कोणत्याही प्राधिकरणाने पुरविलेल्या निधीतून शासनाने केलेला एकूण वार्षिक आवर्ती खर्च, भागिले, अशा सर्व शाळांमध्ये पटनोंदणी केलेल्या बालकांची एकूण संख्या म्हणजे शासनाने प्रत्येक बालकामागे केलेला खर्च होय.

स्पष्टीकरण.—प्रत्येक बालकामागील खर्च ठरविण्याच्या प्रयोजनाकरिता, कलम २ च्या पोट-कलम (ढ) च्या खंड (दोन) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या शाळा जसे विनिर्दिष्ट प्रवर्गातील शाळा अथवा कोणत्याही प्रकारचे सहाय्य वा अनुदान न मिळणा-या शाळा आणि अशा शाळांमध्ये पटनोंदणी केलेली बालके यावर शासनाने अथवा स्थानिक प्राधिकरणाने केलेल्या खर्चाचा अंतर्भाव केला जाणार नाही.

(२) कलम २ च्या पोट-कलम (ढ) च्या खंड (दोन) मध्ये निर्दिष्ट केलेली प्रत्येक शाळा जसे विनिर्दिष्ट प्रवर्गातील शाळा अथवा कोणत्याही प्रकारचे सहाय्य वा अनुदान न मिळणा-या शाळा, कलम १२ च्या पोट-कलम (२) अन्वये तिला प्रतिपूर्ती म्हणून मिळालेल्या रकमेच्या बाबतीत एक स्वतंत्र बँक खाते ठेवील. प्रतिपूर्तीची रक्कम ही, शाळेने प्रत्येक बालकामागे केलेल्या खर्चाची प्रत्यक्ष रक्कम आणि पोट-नियम (१) अन्वये तरतूद केलेली प्रत्येक बालकामागील खर्चाची रक्कम यापैकी जी कमी असेल तेवढ्या रकमेएवढी असेल.

९. **कलम १४ च्या प्रयोजनार्थ वयाचा पुरावा म्हणून स्वीकार करण्याजोगे दस्तऐवज.**—जेथे जेथे, जन्म व मृत्यू नोंदणी अधिनियम, १९६९ (१९६९ चा १८) अन्वये जन्माचा दाखला उपलब्ध नसेल तेथे तेथे, पुढील दस्तऐवजांपैकी कोणताही एक दस्तऐवज हा शाळांमध्ये प्रवेश घेण्याच्या प्रयोजनांसाठी बालकाच्या वयाचा पुरावा असल्याचे मानण्यात येईल.—

(क) बालकाच्या जन्म ठिकाणाच्या संबंधात रुग्णालयाने किंवा सहाय्यकारी परिचारिका व प्रसाविका यांनी केलेली नोंद किंवा ठेवलेला अभिलेख;

(ख) अंगणवाडी अभिलेख;

(ग) हा अभिलेख उपलब्ध नसेल तर, वंचित गटातील किंवा दुर्बल घटकातील बालकाच्या बाबतीत जन्मदिनांक नमूद करणारे बालकाच्या एकतर मातेचे किंवा पित्याचे प्रतिज्ञापत्र, गावच्या सरपंचाने किंवा स्थानिक शाळेच्या मुख्याध्यापकाने किंवा शहरी वा निमशहरी क्षेत्राच्या बाबतीत शासनाने या संबंधात अधिसूचित केलेल्या अधिका-याने प्रमाणित केलेले आई-वडिलांचे किंवा पालकाचे बालकाच्या वयाचे प्रतिज्ञापत्र.

स्पष्टीकरण.—अशा बाबतीत, बालकाला शाळेत प्रवेश देणा-या अधिका-याहून वरिष्ठ दर्जाचा अधिकारी, जन्माच्या दाखल्याऐवजी स्वीकार करण्याजोगे बालकाचे इतर दस्तऐवज हे वस्तुतः उपलब्ध नाहीत किंवा वस्तुतः मिळू शकत नाहीत याची खातरजमा करील.

१०. **कलम १५ च्या प्रयोजनार्थ, प्रवेशासाठी वाढीव कालावधी.**—

(१) प्रवेशाचा वाढीव कालावधी हा, शाळेचे विद्याविषयक वर्ष सुरू होण्याच्या दिनांकापासून पहिले सत्र संपण्यापूर्वीच्या शेवटच्या दिनांकापर्यंत असेल.

(२) वाढीव कालावधी संपल्यानंतरदेखील बालकाला शाळेत दाखल करून घेता येईल. तथापि, तो किंवा ती, शाळेच्या प्रमुखाने निर्धारित करावयाच्या कालावधीत महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषदेने, नियम ३ खाली तयार केलेल्या विशेष प्रशिक्षण कार्यक्रमाअंतर्गत विशेष प्रशिक्षणाच्या मदतीने अभ्यास पूर्ण करण्यास हक्कदार असेल.

११. कलम १८ च्या प्रयोजनार्थ, शाळांची मान्यता.—

(१) या अधिनियमाच्या प्रारंभापूर्वी शासनाने किंवा स्थानिक प्राधिकरणाने स्थापन केलेल्या शाळेव्यतिरिक्त स्थापन केलेली प्रत्येक शाळा (किंवा जिल्हा शासनाची परवानगी मिळाली आहे किंवा मान्यता मिळाली आहे अशी कोणतीही शाळा) या नियमाच्या प्रारंभाच्या दिनांकापासून तीन महिन्यांच्या कालावधीत, त्याच्या अनुपालनाच्या किंवा अन्यथा अनुसूचीमध्ये विहित केलेल्या मानकांच्या व प्रमाणकांच्या संबंधात, संबंधित जिल्हा शिक्षणाधिका-याकडे नमुना क्र. १ मधील स्वत:चे प्रतिज्ञापत्र करील आणि ती शाळा पुढील शर्ती पूर्ण करील. या अधिनियमाच्या प्रारंभापूर्वी किंवा त्यानंतर देखील शासनाच्या मान्यतेशिवाय व परवानगीशिवाय शाळा चालविण्यात येत असेल तर, त्या शाळेस अधिनियमाच्या कलम १८(५) अन्वये द्रव्यदंडाची शिक्षा आणि तसेच तिला कायदेशीर कारवाईला सामोरे जावे लागेल.

शर्ती—

(क) सोसायटी नोंदणी अधिनियम, १८६० (१८६० चा २१) अन्वये किंवा मुंबई सार्वजनिक वि वस्त व्यवस्था अधिनियम, १९५० (१९५० चा मुंबई २४) अन्वये नोंदणी झालेल्या संस्थेकडून शाळा चालविणे;

(ख) कोणत्याही व्यक्तीच्या, व्यक्तींच्या गटाच्या किंवा संघाच्या किंवा इतर कोणत्याही व्यक्तीच्या लाभासाठी शाळा न चालविणे;

(ग) शाळा, भारताच्या संविधानातील अधिष्ठित मुल्यांशी सुसंगत असणे;

(घ) शालेय इमारती व इतर संरचना तसेच क्रीडांगणे ही केवळ शिक्षणाच्या व कौशल्य विकासाच्या प्रयोजनांसाठी वापरणे;

(ड) शाळा ही, राज्य शासनाने किंवा स्थानिक प्राधिकरणाने प्राधिकृत केलेल्या कोणत्याही अधिका-याच्या तपासणीसाठी खुली असणे;

(च) शाळेने, शिक्षण संचालक किंवा जिल्हा शिक्षणाधिकारी यांना वेळोवेळी आवश्यक असतील असे अहवाल व माहिती सादर करणे व शाळेच्या मान्यतेसंबंधातील शर्तीची सातत्याने परिपूर्ती करण्यासाठी व शाळेच्या कामकाजातील उणिवा दूर करण्यासाठी निर्गमित करण्यात येतील अशा राज्य शासनाच्या किंवा स्थानिक प्राधिकरणाच्या सूचनांचे अनुपालन करणे;

(२) नमुना -१ मध्ये मिळालेले प्रत्येक स्वयं प्रतिज्ञापन, जिल्हा शिक्षणाधिका-याकडून ते मिळाल्यापासून पंधरा दिवसांच्या आत, सूचना फलक, संकेतस्थळ इत्यादींवर प्रदर्शित करून सार्वजनिक ठिकाणी लावण्यात येईल.

(३) जिल्हा शिक्षणाधिकारी, स्वयं प्रतिज्ञापन मिळाल्यापासून तीन महिन्यांच्या आत अनुसूचीमध्ये विहित केलेली मानके व प्रमाणके आणि पोट-नियम (१) मध्ये नमूद केलेल्या शर्ती यांची परिपूर्ती करण्यासाठी ज्या शाळांनी नमुना-१ मध्ये दावा सांगितला असेल अशा शाळांची जागेवर जाऊन तपासणी करील. उक्त अधिकारी, एकतर स्वत: किंवा त्याला दुय्यम असलेल्या अधिका-यामार्फत अशा परिपूर्तीबाबत पडताळणी करील आणि विहित नमुन्यामध्ये अहवाल तयार करील.

(४) पोट नियम (३) मध्ये निर्देश केलेली तपासणी पार पाडल्यानंतर, जिल्हा शिक्षणाधिका-याकडून तपासणी अहवाल सार्वजनिक ठिकाणी लावण्यात येईल आणि अनुसूचीमध्ये विहित केलेली मानके, प्रमाणके व शर्ती यांच्याशी अनुरुप असल्याचे आढळून आलेल्या शाळांना, जिल्हा शिक्षणाधिका-यांकडून, तपासणीच्या दिनांकापासून १५ दिवसांच्या आत, नमुना-२ मध्ये मान्यता देण्यात येईल.

(५) ज्या शाळा, अनुसूचीमध्ये विहित केलेल्या मानकांशी व पोट-नियम (१) मध्ये नमूद केलेल्या शर्तीशी अनुरुप नसतील त्या शाळांची, जिल्हा शिक्षणाधिका-याकडून, तशा आशयाच्या शासकीय / जाहीर आदेशाद्वारे, सूची तयार करण्यात येईल आणि नंतरच्या अडीच वर्षांमधील कोणत्याही वेळी पोट-नियम (३) खालील अहवाल, अशा शाळांच्या प्राधिका-यांना सादर केल्यानंतर, त्या शाळांना मान्यता मिळण्याकरिता प्रत्यक्ष जागेवर येऊन तपासणी करण्यासाठी जिल्हा शिक्षणाधिका-याकडे अर्ज करता येईल.

(६) ज्या शाळा, या अधिनियमाच्या प्रारंभापासून तीन वर्षांनंतर, अनुसूचीमध्ये विहित केलेली मानके व प्रमाणके आणि पोट-नियम (१) मध्ये नमूद केलेल्या शर्ती यांचे अनुपालन करण्यात कसूर करतील त्या शाळा कार्य करण्याचे बंद होतील.

(७) या अधिनियमाच्या प्रारंभापूर्वी शासनाने किंवा स्थानिक प्राधिकरणाने स्थापन केलेल्या शाळेव्यतिरिक्त स्थापन झालेली प्रत्येक शाळा (किंवा जिला शासनाची परवानगी मिळाली आहे किंवा मान्यता मिळालो आहे अशी कोणतीही शाळा) मान्यतेकरिता अर्हता ठरण्यासाठी अनुसूचीमध्ये विहित केलेली मानके व प्रमाणके आणि पोट-नियम (१) मध्ये नमूद केलेल्या शर्ती यांचे अनुपालन करील. राज्य शासनाने किंवा स्थानिक प्राधिकरणाने स्थापन केलेल्या, त्यांची मालकी असलेल्या किंवा नियंत्रण असलेल्या शाळा, या अधिनियमाच्या प्रारंभापासून ३ वर्षांच्या कालावधीत अनुसूचीमध्ये विहित केलेली मानके व प्रमाणके आणि पोट-नियम (१) मध्ये नमूद केलेल्या शर्ती यांचे अनुपालन करतील याची खातरजमा करणे ही राज्य शासनाची जबाबदारी असेल.

(८) शाळांना मान्यता देणे किंवा नाकारणे यासंबंधातील शासनाचे सर्व प्रचलित नियम यापुढेही अंमलात असतील. तसेच जेथे, शाळेच्या नकाशा रेखनाच्या आधारावर, शाळेची प्रत्यक्ष गरज असल्याचे आढळून आले असेल केवळ त्याच ठिकाणी, जर शाळांनी, अनुसूचीमध्ये विहित केलेल्या आवश्यक मानके व प्रमाणके आणि पोट-नियम (१) मध्ये नमूद केलेल्या शर्ती यांचे अनुपालन केले असेल तर त्या शाळांना मान्यता किंवा परवानगी देण्यात येईल.

(९) स्थानिक प्राधिकरणांनी चालवलेल्या शाळांमधील पायाभूत सुविधांचा दर्जा व शिक्षणाचा दर्जा सुधारण्यामध्ये अशासकीय संघटना व इतर संस्था यांना सहभागी करून घेण्यासाठी प्रोत्साहन देण्यात येईल.

(१०) शिक्षकांसाठी व शाळांसाठी सर्वंकष मूल्यमापन पद्धतीची अंमलबजावणी करण्यात येईल हे मूल्यमापन, स्वयं मूल्यमापन, सूक्ष्म मूल्यमापन इत्यादींसारख्या विविध मार्गांनी करण्यात येईल. बाह्य मूल्यमापनदेखील नियतकालाने करण्यात येईल व अशा दोन मूल्यमापनांमध्ये निघून गेलेला कालावधी तीन वर्षांपेक्षा अधिक नसेल.

१२. **कलमे (१२)३ व १८(३) च्या प्रयोजनार्थ, शाळांची मान्यता काढून घेणे.**—(१) जेथे, जिल्हा शिक्षणाधिका-यास स्वतःहून किंवा कोणत्याही व्यक्तीकडून मिळालेल्या कोणत्याही निवेदनावरून, कलम १२ खाली मान्यता मिळालेल्या शाळेने, मान्यता मिळण्यासाठीच्या एका किंवा अनेक शर्तीचे उल्लंघन केले असेल किंवा अनुसूचिमध्ये विहित केलेली मानके व प्रमाणके यांची परिपूर्ती करण्यास कसूर केली असेल असे मानण्यास कारण असेल तेथे, तो, त्याच्या समजुतीप्रमाणे कारणांची नोंद करील व त्यानंतर,—

(क) मान्यता देण्याच्या शर्तीचा भंग केल्याचे विनिर्दिष्ट करून शाळेला एक नोटीस देईल व एका महिन्याच्या आत तिचे स्पष्टीकरण मागवील;

(ख) स्पष्टीकरण समाधानकारक असल्याचे आढळून आले नाही किंवा कोणतेही स्पष्टीकरण अटी घातलेल्या कालावधीत मिळाले नाही तर, जिल्हा शिक्षणाधिका-याला, शिक्षणतज्ज्ञ नागरी समाजातील प्रतिनिधी, प्रसारमाध्यमे व शासकीय प्रतिनिधी यांचा समावेश असणा-या तीन ते पाच सदस्यांच्या समितीकडून शाळेची तपासणी करण्याची व्यवस्था करता येईल आणि ती समिती, योग्य चौकशी करील व मान्यता चालू ठेवण्यासाठीच्या किंवा मान्यता काढून घेण्यासाठीच्या आपल्या शिफारशींसह आपला अहवाल जिल्हा शिक्षणाधिका-याला सादर करील;

(ग) जिल्हा शिक्षणाधिकारी, आपल्या अभिप्रायांसह तो अहवाल शिक्षण संचालक (प्राथमिक), महाराष्ट्र राज्य, पुणे यांच्याकडे व त्याची एक प्रत, राज्य बाल हक्क संरक्षण आयोगालाही पाठवील;

(२) शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग, आपला निर्णय, शिक्षण संचालनालयामार्फत जिल्हा शिक्षणाधिका-याला कळवील.

(३) जिल्हा शिक्षणाधिकारी, शालेय विभाग व क्रीडा विभागाच्या निर्णयाच्या आधारे, शाळेला दिलेली मान्यता रद्द करणारा आदेश देईल. मान्यता रद्द करण्याचा आदेश, लगतनंतरच्या विद्याविषयक वर्षापासून अंमलात येईल आणि मान्यता रद्द केलेल्या शाळेतील बालकांना ज्या नजीकच्या शाळेत प्रवेश देण्यात येईल ती नजीकच्या शाळा विनिर्दिष्ट करील. जिल्हा शिक्षणाधिकारी, बालकांचा तपशीलवार माहितीसह प्रवेश द्यावयाच्या बालकांची सूची अगोदरच संबंधीत नजीकच्या शाळांनाही देईल.

भाग पाच

शाळा व्यवस्थापन समिती

१३. **कलम २१ च्या प्रयोजनार्थ, शाळा व्यवस्थापन समितीची रचना व कार्ये.**—

(१) कायम विनाअनुदानित शाळेव्यतिरिक्त प्रत्येक शाळेत, नवीन विद्याविषयक वर्ष सुरू झाल्याच्या दिनांकापासून तीन महिन्यांच्या आत, शाळेच्या क्षेत्र/हद्दीमध्ये एक शाळा व्यवस्थापन समिती घटित करण्यात येईल व ती प्रत्येक दोन वर्षांनी पुनर्घटित करण्यात येईल.

(२) शाळा व्यवस्थापन समिती ही, इयत्ता १ ली ते ८ वी च्या वर्गांसाठी (शाळा ज्या प्रशासकीय आकृतिबंधामध्ये) नमूद केलेली कार्ये पार पाडील.

(३) दोन विद्यार्थ्यांना, ज्यांपैकी किमान एक मुलगी असेल, सदस्य म्हणून स्वीकृत सदस्यांना मतदान

करण्याचे अधिकार नसतील.

(४) अशा समितीचे ५० टक्के सदस्य हे, महिला असतील.

(५) शाळा व्यवस्थापन समितीच्या संख्येपैकी पंच्याहत्तर टक्के सदस्य हे, बालकांचे माता वा पिता किंवा पालक यांच्यामधील असतील. त्यांची, शाळेत होणा-या माता वा पित्यांच्या बैठकीमध्ये निवड केली जाईल किंवा त्यांना निवडून दिले जाईल.

(६) दुर्बल व वंचित गटांतील बालकांच्या माता वा पिता यांना तसेच तीन वेगवेगळया स्तरांवर (उच्च, मध्यम व कमी) नैपुण्य दाखविणा-या बालकांच्या माता वा पिता यांना सुद्धा पुरेसे प्रतिनिधीत्व देण्यात येईल.

(७) शाळा व्यवस्थापन समितीच्या संख्येपैकी उर्वरित पंचवीस टक्के सदस्य हे, स्थानिक प्राधिकरणांचे निवडून आलेले प्रतिनिधी, व्यवस्थापनाचे सदस्य, मुख्याध्यापक किंवा वरिष्ठ शिक्षक, शिक्षक, शिक्षणतज्ज्ञ किंवा बाल विकास तज्ज्ञ यांच्यामधून निवडले जातील.

(८) शासन किंवा स्थानिक प्राधिकरण यांनी चालवलेल्या शाळांच्या बाबतीत, शाळा व्यवस्थापन समितीची अध्यक्षपदीय व्यक्ती, बालकांचे माता वा पिता यांच्यामधून निवडण्यात येईल. अनुदानित शाळांच्या बाबतीत, व्यवस्थापनाचा प्रतिनिधी अध्यक्षपदी असेल.

(९) शाळेचा मुख्याध्यापक किंवा ज्या शाळेत मुख्याध्यापक नसेल तेथे शाळेचा वरिष्ठतम शिक्षक, शाळा व्यवस्थापन समितीचा पदसिद्ध सदस्य-सचिव असेल आणि निवडणुकीसंबंधातील सर्व काम पार पाडील. तो किंवा ती शाळा व्यवस्थापन समितीच्या मासिक बैठकी घेण्यासाठी जबाबदारदेखील असेल.

(१०) शाळा व्यवस्थापन समिती महिन्यातून किमान एक बैठक घेईल आणि बैठकीची कार्यवृत्ते व निर्णय यांच्या योग्य प्रकारे नोंदी ठेवण्यात येतील व त्या जनतेसाठी उपलब्ध करण्यात येतील.

(११) शाळा व्यवस्थापन समिती, ही एकतर स्वतः किंवा तिच्या उप समित्यांमार्फत, कलम २१ च्या पोट-कलम (२) च्या खंड (क) ते (घ) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या कार्याशिवाय पुढील कार्ये पार पाडील:—

(क) अधिनियमामध्ये सांगितलेल्या बालकाचा हक्क तसेच राज्य शासन, स्थानिक प्राधिकरण, शाळा, माता वा पिता आणि पालक यांची कर्तव्ये यांविषयी शाळेच्या नजीक राहणा-या जनतेला सोप्या व कल्पक मार्गाने माहिती कळविणे;

(ख) कलम २४ पोट-कलम (१) चे खंड (क) आणि (ड) व कलम २८ यांच्या अंमलबजावणीची खातरजमा करणे;

(ग) कलम २७ मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या कर्तव्यांखेरीज इतर अशैक्षणिक कर्तव्ये शिक्षकांवर लादली जात नाहीत याचे संनियंत्रण करणे;

(घ) नजीकच्या शाळेत सर्व बालके नाव नोंदणी करतील व सातत्याने उपस्थित राहतील याची खातरजमा करणे;

(ड) अनुसूचीमध्ये विहित केलेली मानके व प्रमाणके यांचे पालन केले जाते किंवा कसे यावर संनियंत्रण ठेवणे;

(च) बालकाच्या हक्कांमधील, विशेषकरुन बालकांचा मानसिक व शारीरिक छळ, प्रवेश नाकारणे आणि कलम ३ च्या पोट-कलम (२) नुसार मोफत हक्कांविषयीची उचित तरतूद यांमधील कोणतेही बदल स्थानिक प्राधिकरणाच्या निदर्शनास आणून देणे;

(छ) कलम ४ च्या प्रयोजनांसाठी, गरजा निश्चित करणे, योजना तयार करणे आणि अंमलबजावणीबाबत संनियंत्रण करणे;

(ज) विकलांग बालके ओळखणे व त्यांची नाव नोंदणी यावर संनियंत्रण ठेवणे आणि अध्ययन साहित्य व इतर सुविधा यांची उपलब्धता करणे व प्राथमिक शिक्षणातील त्यांच्या सहभागाची व प्राथमिक शिक्षण पूर्ण करीत असल्याबाबतची खातरजमा करणे;

(झ) शाळेतील मध्यान्ह भोजन व इतर शासकीय योजना यांच्या अंमलबजावणीबाबत संनियंत्रण ठेवणे;

(ञ) शाळेच्या जमा व खर्चाचा वार्षिक लेखा तयार करण्याची व्यवस्था करणे;

(ट) शाळेत स्थापन केलेल्या बाल पंचायतींच्या अहवालाद्वारे बालकांचे मत जाणून घेणे;

(१२) शाळा व्यवस्थापन समितीने, अधिनियमान्वये आपली कार्ये पार पाडताना स्वीकारलेला कोणताही पैसा, प्रत्येक वर्षी लेखा परीक्षेसाठी उपलब्ध करून दिल्या जाणाऱ्या एका स्वतंत्र लेखात ठेवण्यात येईल.

(१३) पोट-नियम (११)च्या खंड (ञ) आणि पोट-नियम (१२) यांमध्ये निर्देश केलेले लेख्यांवर, शाळा व्यवस्थापन समितीची अध्यक्षपदीय व्यक्ती, उपाध्यक्ष पदी असलेली व्यक्ती आणि सदस्य-सचिव यांच्याकडून स्वाक्षरी करण्यात येईल आणि ते तयार झाल्यापासून एका महिन्याच्या आत स्थानिक प्राधिकरणाला उपलब्ध करून देण्यात येतील.

१४. कलम २२ च्या प्रयोजनासाठी, शाळा विकास योजना तयार करणे.—

(१) शाळा व्यवस्थापन समिती ही अधिनियमान्वये ज्या वित्तीय वर्षात ती पहिल्यांदा घटित करण्यात आली असेल ते वित्तीय वर्ष संपण्यापूर्वी किमान तीन महिने अगोदर एक शाळा विकास योजना तयार करील.

(२) शाळा विकास योजनेमध्ये, तीन वार्षिक उप योजनांसह एक त्रिवार्षिक योजना असेल.

(३) शाळा विकास योजनेत पुढील तपशील अंतर्भूत असतील,—

(क) प्रत्येक वर्षासाठी, वर्ग-निहाय नाव नोंदणीचे अंदाज;

(ख) उक्त अधिनियमाच्या अनुसूचीमध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या मानकांनुसार, इयत्ता पहिली ते पाचवी आणि इयत्ता सहावी ते आठवीसाठी स्वतंत्रपणे विचारात घेतलेल्या इतर नियुक्त्यांखेरीज

प्रमुख शिक्षक, विषय शिक्षक व अर्धवेळ शिक्षक यांच्यासह अतिरिक्त शिक्षकांची, तीन वर्षांच्यावरील कालावधीसाठी, आवश्यक संख्या;

(ग) अनुसूचीमध्ये विनिर्दिष्ट केलेली मानके व प्रमाणके यांनुसार, तीन वर्षांपेक्षा अधिक कालावधीसाठी, विचारात घेतलेल्या व अद्ययावत असलेल्या आवश्यक त्या अतिरिक्त पायाभूत सुविधा व साधनसामग्री;

(घ) कलम ४ मध्ये विनिर्दिष्ट केलेली विशेष प्रशिक्षण सुविधा पुरविण्याची अतिरिक्त गरज, मोफत पाठयपुस्तके व गणवेश अशांसारखे बालकांचे हक्क यांसहित वरील खंड (ख) आणि (ग) यांच्या संबंधात, तीन वर्षांपेक्षा अधिक कालावधीकरीता वर्ष - निहाय अतिरिक्त वित्तीय गरजा, आणि अधिनियमान्वये शाळेच्या जबाबदा-या पूर्ण करण्यासाठी इतर कोणत्याही अतिरिक्त गरजा;

(ड) शाळेत न जाणा-या बालकांसाठी विशेष प्रशिक्षणाची व्यवस्था करण्याकरीता व शिक्षकांची वाढीव दीर्घ रजा, प्रसूति रजा, विशेष रजा, सवलती या कालावधीमध्ये अतिरिक्त शिक्षकांची आवश्यकता;

(च) दुर्बल घटक, वंचित घटक यांमधील बालकांसाठी व विकलांग बालकांसाठी शैक्षणिक पुनर्वसन व्यवस्था.

(४) शाळा विकास योजनेवर, शाळा व्यवस्थापन समितीची अध्यक्षपदीय व्यक्ती, उपाध्यक्षपदी असलेली व्यक्ती व सदस्य - सचिव यांची स्वाक्षरी असेल आणि ज्या वित्तीय वर्षात ती योजना तयार करावयाची असेल ते वित्तीय वर्ष संपण्यापूर्वी स्थानिक प्राधिकरणाकडे सादर करण्यात येईल.

भाग सहा

शिक्षक

१५. कलम २३(१) च्या प्रयोजनांसाठी किमान अर्हता.—(१) कलम २३ च्या पोटकलम (१) अनुसार अधिसूचित केलेले विद्याविषयक प्राधिकरण, अशा अधिसूचनेपासून तीन महिन्यांच्या आत, प्राथमिक शाळेत शिक्षक म्हणून नियुक्ती करण्यासाठी पात्र असणा-या व्यक्तींकरीता किमान अर्हता निर्धारीत करील.

(२) पोट-नियम (१) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या विद्याविषयक प्राधिकरणाने निर्धारीत केलेली किमान अर्हता, कलम २ च्या खंड (ढ) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या प्रत्येक शाळेला लागू असेल.

१६. कलम २३(२) च्या प्रयोजनांसाठी, किमान अर्हता शिथिल करणे.—शासन अधिनियमाच्या प्रारंभापासून सहा महिन्यांच्या आत कलम २ च्या खंड (ढ) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या सर्व शाळांसाठी, अनुसूचीमध्ये नमूद केलेल्या मानकांनुसार राज्यात आवश्यक असलेल्या शिक्षकांचा आणि शिक्षकांचे शिक्षण या संबंधातील पाठयक्रम किंवा प्रशिक्षण देण्यासाठी आवश्यक असलेल्या संस्थांच्या संख्येचा अंदाज घेईल. जर, आवश्यक असलेल्या अंदाजित शिक्षकांना प्रशिक्षण देण्यासाठी अशा संस्थांची संख्या अपुरी असल्याचे आढळून आले असेल किंवा शिक्षकांच्या अंदाजित संख्येपेक्षा उपलब्ध शिक्षकांची संख्या कमी असेल तर, शासन, शिक्षक म्हणून नियुक्ती करण्यासाठी आवश्यक असलेली किमान अर्हता शिथिल करण्याकरिता केंद्र सरकारला निवेदन देईल.

१७. कलम २३(२) च्या परंतुकान्वये किमान अर्हता संपादन करणे.—(१) शासन, कलम २ च्या खंड (ढ) चे उपखंड (एक) व (तीन) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या सर्व प्रकारच्या शाळांमधील जे शिक्षक, अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या वेळी, नियम १३ च्या पोट-नियम (२) खाली निर्धारीत केलेली किमान अर्हता धारण करीत नसतील असे सर्व शिक्षक, अधिनियमाच्या प्रारंभापासून किंवा यथास्थिती कलम २३ च्या पोट-कलम (२) नुसार त्यांच्या नियुक्त्यांच्या दिनांकापासून पाच वर्षांच्या कालावधीमध्ये अशी किमान अर्हता संपादन करतील याची खातरजमा करण्यासाठी, शासकीय अनुदानित व विनाअनुदानित शिक्षक प्रशिक्षण संस्थांच्या मदतीने, शिक्षक प्रशिक्षणाच्या पुरेशा सुविधा पुरविल.

१८. कलम २३(३) च्या प्रयोजनासाठी किंवा यथास्थिती शिक्षकांचे वेतन व भत्ते आणि सेवेच्या शर्ती.—(१) राज्य शासन, किंवा यथास्थिती स्थानिक प्राधिकरण केवळ शिक्षकांचा व्यावसायिक व कायमस्वरूपी संवर्ग तयार करण्यासाठी नोकरीस असलेल्या शिक्षकांच्या सेवेच्या अटी व शर्ती आणि वेतन व भत्ते विनिर्दिष्ट करील.

(२) विशेषकरून पोट-नियम (१) ला कोणतीही बाधा न आणता सेवेच्या अटी व शर्तीमध्ये पुढील मानके विचारात घेण्यात येतील:-

(क) कलम २१ खाली घटित केलेल्या शाळा व्यवस्थापन समितीच्या संदर्भात शिक्षकांचे उत्तरदायित्व;

(ख) अध्यापनाच्या व्यवसायामध्ये दीर्घकालीन टिकून राहण्यास सहाय्यभूत ठरणाऱ्या तरतुदी.

१९. कलम २४(१) च्या खंड (ड) च्या प्रयोजनासाठी शिक्षकांनी पार पाडावयाची कर्तव्ये .—

(१) कलम २४ च्या पोट-कलम (१) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या कर्तव्यांचे योग्यरितीने पालन करण्यासाठी आणि कलम २९ पोट-कलम (२) च्या खंड (ज) मधील आवश्यकता पूर्ण करण्याच्या दृष्टीने शिक्षक, प्रत्येक बालकासाठी, छात्राचे संकलित नोंदपत्रक अंतर्भूत असणारी एक फाईल ठेवील व ती कलम ३० च्या पोट-कलम (२) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेले पूर्णतः प्रमाणपत्र देण्यासाठी एक आधार असेल.

(२) कलम २४ च्या पोट-कलम (१) च्या खंड (क) ते (ड) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या कार्यांव्यतिरिक्त शिक्षक, आपल्या नियमित अध्यापनात व्यत्यय येऊ न देता त्याला/तिला नेमून दिलेली पुढील कर्तव्ये पार पाडील.

(क) प्रशिक्षण कार्यक्रमांमध्ये सहभाग घेणे;

(ख) अभ्यासक्रम विकसन, पाठ्यक्रम विकसन, प्रशिक्षण रचना, पाठ्यपुस्तके विकसन व मूल्यमापन प्रक्रिया विकसन यांमध्ये सहभाग घेणे;

(ग) परिसरातील शाळेत न जाणाऱ्या मुलांचा शोध घेणे व नजीकच्या शाळेत त्यांची नावनोंदणी करण्याची सुनिश्चिती करणे;

(घ) शाळेत नावनोंदणी झालेल्या बालकांच्या उपस्थितीबाबत सुनिश्चिती करणे.

२०. कलम २४(३) च्या प्रयोजनांसाठी शिक्षकांकरिता तक्रार निवारण यंत्रणा.—(१) जो, त्याच्या

किंवा तिच्या सेवा शर्तींबाबत व्यवस्थापनाने घेतलेल्या कोणत्याही निर्णयाने पीडीत असेल असा शिक्षक किंवा कर्मचारी याला, अथवा ज्यास -

(क) व्यवस्थापनाने दिलेल्या आदेशाद्वारे सेवेतून बडतर्फ करण्यात आले असेल किंवा पदावरून काढून टाकण्यात आले असेल किंवा ज्याची सेवा अन्यथा समाप्त करण्यात आली असेल किंवा ज्याचा दर्जा कमी करण्यात आला असेल; अथवा

(ख) कोणत्याही पदावर पदोन्नतीद्वारे नियुक्ती करतेवेळी व्यवस्थापनाकडून डावलण्यात आले असेल अशा शिक्षकाला किंवा कर्मचा-याला, अपील करण्याचा अधिकार असेल आणि अशा आदेशाच्या किंवा अधिक्रमणाच्या विरूद्ध त्याला, महाराष्ट्र खाजगी शाळांतील कर्मचारी (सेवेच्या शर्ती) विनियमन अधिनियम, १९७७ (१९७८ चा महा.३) याच्या कलम ८ अन्वये स्थापन करण्यात आलेल्या न्यायाधिकरणाकडे अपील करता येईल.

(२) अशाप्रकारे दाखल केलेल्या अपिलांचे, महाराष्ट्र खाजगी शाळांतील कर्मचारी (सेवेच्या शर्ती) विनियमन अधिनियम, १९७७ (१९७८ चा महा.३) याच्या कलमे ८, ९, १०, ११, १२, १३ व १४ च्या तरतुदी आणि महाराष्ट्र खांजगी शाळांतील कर्मचारी (सेवेच्या शर्ती) नियम, १९८१ यांच्या नियम ३९ व ४३ यांद्वारे नियमन करण्यात येईल.

२१. कलम २५ च्या प्रयोजनांसाठी प्रत्येक शाळेमध्ये विद्यार्थी-शिक्षक प्रमाण राखणे.—(१) शासनास किंवा, यथास्थिती, स्थानिक प्राधिकरणास प्रत्येक वर्षाच्या ३१ जुलै रोजी, मंजूर शिक्षक संख्येपेक्षा अधिक शिक्षक असलेल्या शाळांतील शिक्षकांची पुनर्नियुक्ती करता येईल.

(१) जर शासनाच्या किंवा स्थानिक प्राधिकरणाच्या कोणत्याही अधिका-याने अथवा कर्मचा-याने कलम २५ च्या पोट-कलम (२) च्या तरतुदींचे उल्लंघन केल्यास, तो किंवा ती शिस्तभंगाच्या कारवाईस व्यक्तीशः पात्र असेल.

भाग सात

प्राथमिक शिक्षणाचा अभ्यासक्रम व तो पूर्ण करणे

२२. कलम २९ च्या प्रयोजनांसाठी विद्याविषयक प्राधिकरण.—

(१)कलम २९ च्या प्रयोजनासाठी शासन विद्याविषयक प्राधिकरण अधिसूचित करील.

(२) जिल्हा व गट स्तरावर शिक्षणाचा दर्जा वाढविण्याच्या दृष्टीने, शिक्षणतज्ञ, अधिशिक्षक, विद्यैकनिष्ठ, तज्ञ, संशोधक, अशासकीय संघटना, प्रायोगिक शाळा, माध्यमिक व प्राथमिक शिक्षक आणि इतर यांच्यातील सदस्यांना निमंत्रित करून अथवा निश्चित प्रक्रियेद्वारे त्यांची निवड करून, विद्याविषयक जिल्हा आणि गट साधन संघ स्थापन करण्यात येईल.

(३) विद्याविषयक प्राधिकरण अभ्यासक्रम आणि मूल्यमापन कार्यपद्धती विहित करील. हे प्राधिकरण प्रत्येक वर्गासाठी अध्ययन फलनिष्पत्ती विहित करील. जीमध्ये ज्ञान, कौशल्य, मूल्ये आणि वृत्ती यांचा समावेश असेल. अभ्यासक्रमात बालभवन, विज्ञान मेळावे, कलाजथ्ये, संगीत जथ्ये, क्रीडा संघ

इत्यादींसारख्या विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी हितावह असणा-या उपक्रमांचादेखील समावेश केला जाईल.

(४) विद्याविषयक प्राधिकरण, महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, बालभारती, पुणे (म.रा.पा.नि.अ.सं.मं.) यांच्या सहकार्याने पाठ्यपुस्तके तयार करतील आणि राज्य शैक्षणिक तंत्रज्ञान संस्था (रा.शै.त.सं.), व बालचित्रवाणी, पुणे, यांच्या सहकार्याने इतर अध्यापन अध्ययन पद्धती तयार करतील.

(५) विद्याविषयक प्राधिकरण, शिक्षकांच्या प्रशिक्षणाबाबतची विविधस्वरूपी कार्यक्रम विकसित करील. तसेच जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था, गट साधन केंद्रे, विद्याविषयक जिल्हा साधन संघ आणि विद्याविषयक गट साधन संघ इत्यादीमध्येदेखील ती क्षमता विकसित करील. महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद ठराविक कालावधीत शिक्षकांच्या प्रशिक्षण कार्यक्रमांचे मूल्यमापन करून त्यात आवश्यक त्या सुधारणा करील.

(६) अर्थपूर्ण आणि नाविन्यपूर्ण शाळांना परवानगी देण्यासाठी विद्याविषयक प्राधिकरण, त्यांच्याकरिता मार्गदर्शक सूची तयार करील.

(७) महाराष्ट्र शैक्षणिक नियोजन व प्रशासन संस्था, (म.शै.नि.प्र.सं.) औरंगाबाद यांच्या सहयोगाने विद्याविषयक प्राधिकरण, सर्वांगिण शालेय गुणवत्ता निर्धारणाचा कार्यक्रम नियमितरित्या अवलंबिण्यासाठी तयार करील व गट स्तरावर गट शिक्षण अधिकारी, विस्तार अधिकारी व गट साधन संघ आणि विद्याविषयक प्राधिकरणाकडून निश्चित करण्यात येतील असे अन्यजण यांच्याकडून या कार्यक्रमाची अंमलबजावणी केली जाईल.

(८) विद्याविषयक प्राधिकरणासह राज्यातील सर्व राज्य, जिल्हा आणि गट स्तरावरील शैक्षणिक संस्थांचे मूल्यमापन ठराविक काळाने करण्यात येईल. हे मूल्यमापन ठरविल्याप्रमाणे अंतर्गत व बाह्य अभिकरणांकडून केले जाईल व अशा मूल्यमापनाचा अहवाल जनतेसाठी खुला ठेवला जाईल. दोन मूल्यमापनांमधील कालावधी पाच वर्षांपेक्षा जास्त असणार नाही.

२३. कलम ३० च्या प्रयोजनासाठी प्रमाणपत्र प्रदान करणे.—

(१)प्राथमिक शिक्षण पूर्ण झाल्याबाबतचे प्रमाणपत्र, शाळा किंवा गट किंवा जिल्हा स्तरावर, असे शिक्षण पूर्ण झाल्यानंतर एक महिन्याच्या आत दिले जाईल.

(२) पोट-नियम (१) मध्ये निर्देशिलेल्या या प्रमाणपत्रात-

(क) कलम २९ मध्ये विहित केलेल्या अध्ययन पातळ्यांनुसार संबंधित बालकाने सर्व अभ्यास पाठ्यक्रम पूर्ण केल्याबाबत प्रमाणित केले जाईल.

(ख) बालकाच्या विद्यार्थी संकलित नोंदपत्रकाचा समावेश असेल आणि त्यामध्ये बालकाच्या विहित अभ्यास पाठ्यक्रम पलिकडील कृतीक्षेत्रांमधील संपादणूक देखील विनिर्दिष्ट केलेली असेल. त्यामध्ये संगीत, नृत्य, साहित्य, क्रीडा इत्यादी यांमधील संपादणुकींचा उल्लेख असेल. या नोंदपत्रकाचा आराखडा महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद तयार करील.

भाग आठ

बालकांच्या हक्कांचे संरक्षण

२४. कलम ३१ च्या प्रयोजनासाठी राज्य बालहक्क संरक्षण आयोगाचे कार्यपालन.—

(१)राज्य बालहक्क संरक्षण आयोग बालकांसाठी एक हेल्पलाईन सुरू करील की, जिच्याशी एस.एम.एस., दूरध्वनी अथवा पत्राद्वारे किंवा अशा अन्य कोणत्याही सुविधेद्वारे त्यांना संपर्क करणे शक्य होईल. आयोग पीडीत बालकांना किंवा त्यांच्या पालकांना तक्रार नोंदविण्यासाठी व्यासपीठ म्हणून काम करील. या अधिनियमाखालील हक्कांच्या उल्लंघनासंदर्भात अशाप्रकारे तक्रार नोंदवली जाईल की, तक्रारदाराच्या नावाची नोंद होईल पण ती जाहीर केली जाणार नाही.

२५. कलम ३४ च्या प्रयोजनासाठी राज्य सल्लागार परिषद घटित करणे आणि तिची कार्ये.-

(१) राज्य सल्लागार परिषद एक अध्यक्ष व चौदा सदस्य मिळून बनलेल असेल.

(२) शासनाचे शालेय शिक्षण मंत्री व शालेय शिक्षण राज्यमंत्री हे परिषदेचे अनुक्रमे अध्यक्ष व उपाध्यक्ष असतील.

(३) परिषदेचे सदस्य हे, प्राथमिक शिक्षण व बाल विकास या क्षेत्रातील ज्ञान व प्रत्यक्ष अनुभव असलेल्या व्यक्तींमधून राज्य शासनाकडून पुढीलप्रमाणे नियुक्त करण्यात येतील:-

(क) किमान चार सदस्य हे, अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती व अल्पसंख्याक यांच्यापैकी असावेत;

(ख) किमान एक सदस्य, विशेष गरजा असलेल्या मुलांकरिताच्या शिक्षणाचे विशेषीकृत ज्ञान व प्रत्यक्ष अनुभव असलेल्या व्यक्तींपैकी असावा,

(ग) एक सदस्य, पूर्व-प्राथमिक शिक्षण क्षेत्रातील विशेषीकृती ज्ञान असलेल्या व्यक्तींपैकी असावा;

(घ) किमान दोन सदस्य हे, अध्यापक शिक्षणाच्या क्षेत्रातील विशेषीकृत ज्ञान व प्रत्यक्ष अनुभव असलेल्या व्यक्तींपैकी असावेत;

(ड) अशा सदस्यांच्या पन्नास टक्के सदस्य माहिला असाव्यात.

(४) शासनाचे शालेय शिक्षण डा विभाग, परिषदेच्या बैठकीसाठी आणि तिच्या अन्य कार्यांसाठी प्रमाणबध्द सहकार्य देईल.

(५) परिषदेचे कामकाज करण्याची कार्यपद्धती पुढीलप्रमाणे असेल:-

(एक) अध्यक्षाला योग्य वाटेल अशा वेळी परिषदेच्या बैठका नियमितपणे होतील. परंतु तिच्या शेवटच्या आणि पुढच्या बैठकीमध्ये तीन महिन्यांपेक्षा जास्त कालावधी लोटलेला असणार नाही.

(दोन) परिषदेची बैठक अध्यक्षाच्या अध्यक्षतेखाली होईल. कोणत्याही कारणासाठी जर अध्यक्ष परिषदेच्या बैठकीस उपस्थित राहू शकला नाही तर तो आपल्यावतीने परिषदेच्या उपाध्यक्षास त्या

बैठकीचा अध्यक्ष म्हणून नामनिर्देशित करील. परिषदेच्या बैठकीस किमान ५० टक्के सदस्य उपस्थित असल्यास त्या बैठकीची गणपूर्ती झालेली आहे, असे समजले जाईल.

(६) परिषदेच्या सदस्यांच्या नेमणुकीच्या अटी व शर्ती पुढीलप्रमाणे असतील:-

(क) प्रत्येक अशासकीय सदस्य, ज्या दिनांकास तो पदग्रहण करील, त्या दिनांकापासून दोन वर्षांच्या मुदतीकरिता पदावर राहील.

परंतु कोणताही सदस्य दोन मुदतींच्या कालावधीपेक्षा जास्त कालावधीसाठी पदावर राहणार नाही.

(ख) एखाद्या सदस्याबाबत सिद्ध झालेल्या गैरवर्तणुकीच्या अथवा अक्षमतेच्या कारणावरून किंवा पुढीलपैकी एक अथवा अनेक घटना घडल्या तर शासनाच्या आदेशानुसार त्या सदस्यास पदावरून काढून टाकता येईल:-

(१) त्याला दिवाळखोर घोषित केला असल्यास, किंवा

(२) काम करणे नाकारल्यास किंवा तो काम करण्यास लायक नसल्यास, किंवा

(३) तो विकल मनाचा असल्यास आणि सक्षम न्यायालयाने तसे घोषित केल्यास,

(४) त्याने पदाचा गैरवापर केल्याने सार्वजनिक हिताच्या दृष्टीने त्याचे पदावर राहणे हितावह नसल्यास, किंवा

(५) सक्षम न्यायालयाने त्याला नैतिक अध:पतनाच्या गुन्ह्यात दोषी ठरविलेले असल्यास किंवा

(६) परिषदेकडून बैठकींना अनुपस्थित राहण्याची संमती घेतल्याशिवाय तो सलग दोन बैठकींना अनुपस्थित राहिला असल्यास.

(ग) कोणत्याही सदस्यास बाजू मांडण्याची वाजवी संधी दिल्याशिवाय पदावरुन काढून टाकले जाणार नाही.

(७) समित्यांच्या अथवा आयोगांच्या अ-शासकीय सदस्यांच्या आणि अशा अन्य प्रवर्गांतील व्यक्तींच्या संबंधात शासनाने काढलेल्या आदेशांना अनुसरुन परिषेदेचे सदस्य हे कार्यालयीन दौरा आणि प्रवासासाठी प्रतिपूर्ती मिळण्यास पात्र असतील.

परिशिष्ट - दोन

नमुना १

शाळा मान्यतेसाठी स्व-प्रतिज्ञा पत्र व अर्ज

[पहा नियम ११ चा पोट-नियम (१)]

प्रति,

जिल्हा शिक्षणाधिकारी

जिल्ह्याचे व राज्याचे नाव

महोदय/महोदया,

मी, सन २०........ या शालेय वर्षाच्या प्रारंभापासून .... स (शाळेचे नाव) मान्यता मिळण्यासाठी, बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा हक्क अधिनियम, २००९ याच्या अनुसूचीमध्ये विहित केलेली मानके व प्रमाणके यांच्या अनुपालनासंबंधात एक प्रतिज्ञापत्र व प्रपत्रातील अर्ज या सोबत पाठवत आहे.

सहपत्रे:-

ठिकाण:-

दिनांक:-

आपला विश्वासू,

अध्यक्ष/व्यवस्थापक
शाळा व्यवस्थापन समिती

क. शाळेचा तपशील

१. शाळेचे नाव

२. पत्रव्यवहाराचा पत्ता

३. गाव/शहर

४. तालुका

५. जिल्हा

६. पिनकोड

७. दूरध्वनी क्रमांक (एस.टी.डी.कोडसह)

८. ई-मेल (असल्यास)

९. फॅक्स क्रमांक

१०. जवळच्या पोलीस ठाण्याचे नाव

ख. सर्वसाधारण माहिती

१. शाळा स्थापना वर्ष

२. शाळा प्रथमतःसुरु केल्याचा दिनांक

३. शाळेचे विद्याविषयक सत्र

४. शाळेची वेळ-पूर्ण वेळ

५. शाळेची वेळ-अर्धवेळ

प्रत्येक वर्गासाठी विद्याविषयक शिक्षणाची वेळ

६. प्रत्येक वर्गासाठी मध्यान्ह भोजनाची वेळ

७. प्रत्येक वर्गासाठी क्रीडा व शारीरिक शिक्षणाची वेळ

८. न्यास/सोसायटी/व्यवस्थापन समितीचे नाव

९. नोंदणी क्रमांक

(क) सोसायटी नोंदणी अधिनियम, १८६० अन्वये

(ख) मुंबई सार्वजनिक विश्वस्त व्यवस्था अधिनियम, १९५० अन्वये

१०. न्यास/सोसायटी/व्यवस्थापन समिती यांची नोंदणी कोणत्या कालावधीपर्यंत वैध आहे?

११. न्यास/सोसायटी/व्यवस्थापन समिती ही खाजगी मालकीची नसल्याबाबत पुरावा आहे का? संस्था खाजगी मालकीची नसल्यास प्रतिज्ञा पत्रावर सदस्यांच्या पत्यांसह त्यांच्या यादी ची एक प्रत सोबत जोडावी.

१२. शाळेचे व्यवस्थापक, अध्यक्ष, सचिव यांचे नाव व कार्यालयीन पत्ता

नाव	पदनाम	पत्ता	दूरध्वनी क्रमांक (कार्यालय/निवास)
(१)	(२)	(३)	(४)

१३. मागील तीन वर्षातील एकूण उत्पन्न व खर्च तसेच शिल्लक किंवा तूट

वर्ष	उत्पन्न	खर्च	शिल्लक/तूट
(१)	(२)	(३)	(४)

ग. शाळेचे स्वरुप आणि क्षेत्र

१. शिक्षणाचे माध्यम

२. शाळेचा प्रकार

३. कितवीपासून कितवीपर्यंत वर्ग आहेत, नमूद करा.

४. शाळा अनुदानित असल्यास, अनुदानाचे प्रमाण व अनुदान देणा-या अभिकरणाचे नाव

५. शाळा मान्यताप्राप्त आहे का?

६. मान्यता असल्यास, मान्यता देणारा प्राधिकारी, मान्यता क्रमांक

७. शालेय इमारत स्वतः च्या मालकीची आहे किंवा ती भाडयाच्या इमारतीत चालविली जाते का?।

८. शालेय इमारत किंवा इतर सुविधा वा क्रीडांगणे ही केवळ शैक्षणिक आणि विदयार्थ्यांच्या कौशल्य विकासासाठी वापरली जातात का?

९. शाळेचे एकूण क्षेत्रफळ (चौरस मीटर मध्ये)

१०. बांधकामाचे एकूण क्षेत्रफळ (चौरस मीटर मध्ये)

११. वर्गखोल्यांची एकूण संख्या

१२. अध्यापनाव्यतिरिक्त इतर प्रयोजनांसाठी वापरल्या जाणा-या खोल्यांची संख्या

१३. क्रीडांगणाचे क्षेत्रफळ (चौरस मीटर मध्य)

घ. पट नोंदणी

इयत्ता					
तपशील	१ ली	२ री	३ री	४ थी	५ वी
विद्यार्थी संख्या					
तुकडयांची संख्या					
मंजूर शिक्षक संख्या					

इयत्ता			
तपशील	६ वी	७ वी	८ वी
विद्यार्थी संख्या			
तुकडयांची संख्या			
मंजूर शिक्षक संख्या			

उपरोक्त शिक्षकांव्यतिरिक्त मुख्याध्यापकाचे पद असेल तर त्यांचे नाव व शैक्षणिक अर्हता द्यावी.

ड. भौतिक सुविधांचा तपशील व वेतन स्थिती :

अ.क्र.	खोल्या	संख्या	सरासरी आकार
१.	वर्गखोली		
२.	कार्यालय खोली /सामान खोली / मुख्याध्यापक खोली		
३.	स्वयंपाक घर / भांडार		
४.	मुलामुलींसाठी स्वतंत्र प्रसाधन गृह, प्रसाधनगृहांच्या स्वच्छ व आरोग्यदायी स्थितीत वापर करण्यासाठी व त्यांची देखभाल करण्यासाठी पुरेशा पाण्याची सुविधा		
५.	पिण्याच्या पाण्याची सुविधा		

या सुविधांची उपलब्धता असल्याबाबत शालेय व्यवस्थापन समितीने प्रमाणित करावे.

च. इतर सुविधा

१. सर्व सुविधा विना अडथळा उपलब्ध आहेत का ?

२. अध्ययन-अध्यापन साहित्य (सोबत यादी करावी.)

३. क्रीडा व खेळ साहित्य (सोबत यादी द्यावी)

४. ग्रंथालयातील पुस्तक सुविधा.

पुस्तके (पुस्तकांची संख्या)

नियतकालिके / वर्तमानपत्रे

५. पिण्याच्या पाण्याच्या सुविधेचा प्रकार आणि संख्या

६. स्वच्छता विषयक स्थिती

(i) संडास आणि मुतारी यांचा प्रकार

(ii) मुलांसाठी स्वतंत्र असलेल्या मुता-यांची / शौचालयांची संख्या

(iii) मुलींसाठी स्वतंत्र असलेल्या मुता-यांची / शौचालयांची संख्या

छ. अध्यापक कर्मचारीवर्गाचा तपशील :—

(१) प्राथमिक /उच्च प्राथमिक स्तरावर अध्यापन करणाऱ्या कर्मचारी वर्गाची माहिती
(प्रत्येक शिक्षकाचा स्वतंत्र तपशील द्यावा)

अनु. क.	शिक्षकाचे संपूर्ण नाव	वडिलांचे नाव/ पती/पत्नीचे नाव	जन्म दिनांक	शैक्षणिक अर्हता	व्यावसायिक अर्हता	प्रशिक्षित किंवा अप्रशिक्षित	अध्यापन अनुभव	नियुक्तीचा दिनांक	नेमून दिलेला वर्ग
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)

(२) प्राथमिक व माध्यमिक या दोन्ही स्तरावर अध्यापन करणाऱ्या कर्मचारी वर्गाची माहिती
(प्रत्येक शिक्षकाचा स्वतंत्र तपशील द्यावा)

अनु. क.	शिक्षकाचे संपूर्ण नाव	वडिलांचे नाव/ पती/पत्नीचे नाव	जन्म दिनांक	शैक्षणिक अर्हता	व्यावसायिक अर्हता	प्रशिक्षित किंवा अप्रशिक्षित	अध्यापन अनुभव	नियुक्तीचा दिनांक	नेमून दिलेला वर्ग
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)

(३) मुख्याध्यापक (प्रत्येक मुख्याध्यापकाचा तपशील स्वतंत्रपणे द्यावा)

अनु. क.	मुख्याध्यापकाचे संपूर्ण नाव	वडिलांचे नाव/ पती/पत्नीचे नाव	जन्म दिनांक	शैक्षणिक अर्हता	व्यावसायिक अर्हता	प्रशिक्षित किंवा अप्रशिक्षित	अध्यापन अनुभव	नियुक्तीचा दिनांक	नेमून दिलेला वर्ग
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)

ज. अभ्यासक्रम व पाठ्यक्रम :—

(१) वर्गनिहाय अभ्यासक्रमाचा आणि पाठ्यक्रमाचा तपशील (इयत्ता ८ वी पर्यंत).

(२) विद्यार्थ्यांसाठी वापरली जाणारी मूल्यमापन पद्धत.

(३) शाळेतील विद्यार्थ्यांना इयत्ता ८ वी पर्यंत कोणत्याही मंडळाची बाह्यपरीक्षा देण्यास भाग पाडले जाते किंवा कसे.

- प्रमाणित करण्यात येते की, शाळेने या अर्जासोबत जिल्हा शिक्षण माहिती पद्धतीनुसार आधार सामग्रीच्या नमुन्यात देखील माहिती सादर केली आहे.
- प्रमाणित करण्यात येते की, जिल्हा शिक्षणाधिकारी यांनी वेळोवेळी देण्यास भाग पाडलेले असे अहवाल व माहिती सादर करण्याची शाळा मान्यतेच्या शर्तीची सातत्याने परिपूर्ती करण्याबाबत व शाळेच्या कामकाजातील त्रुटी दूर करण्याबाबत खातरजमा करण्यासाठी समुचित प्राधिकरण किंवा जिल्हा शिक्षणाधिकारी यांनी दिलेल्या अशा सूचनांचे पालन करण्याची हमी शाळा देत आहे.

- प्रमाणित करण्यात येते की, समुचित प्राधिकरणाने प्राधिकृत केलेल्या कोणत्याही अधिकाऱ्याला तपासणीसाठी शाळा खुली असेल.
- प्रमाणित करण्यात येते की, या अधिनियमाच्या अंमलबजावणी संदर्भातील शाळेचे सर्व अभिलेखे जिल्हा शिक्षण प्राधिकाऱ्याने वा समुचित प्राधिकरणाने प्राधिकृत केलेल्या कोणत्याही अधिकाऱ्यास तपासणीसाठी केव्हाही उपलब्ध असतील आणि केंद्र सरकार / राज्य शासन / स्थानिक संस्था किंवा संसद / राज्य विधानसभा / पंचायत किंवा यथास्थिती महानगरपालिका यांच्या प्रती असलेली तीची किंवा त्याची बंधने पूर्ण करणारे प्रशासन यांना सहाय्यभूत ठरण्यासाठी आवश्यक असेल अशी सर्व माहिती शाळा पुरविल.

स्वाक्षरी /-

ठिकाण :

अध्यक्ष / व्यवस्थापक,
शाळा व्यवस्थापन समिती.

नमुना दोन

ग्राम :-

दूरध्वनी :-

ई मेल :-

फॅक्स :-

जावक क्र. :-

दिनांक :-

जिल्हा शिक्षणाधिकारी यांचे कार्यालय

(जिल्हा/राज्य यांचे नाव)

क्रमांक दिनांक :

व्यवस्थापक :-

विषय :- बालकांचा मोफत व सक्तीचा शिक्षणाचा हक्क अधिनियम, २००९ यांच्या कलम १८ च्या प्रजोजनार्थ, बालकांना मोफत व सक्तीचा शिक्षणाचा हक्क नियम, २०११ याच्या नियम ११, पोट-नियम (४) अन्वयक शाळांना मान्यता प्रमाणपत्र देण्याबाबत.

माननीय महोदय/महोदया,

आपल्या दिनांक ________________ च्या अर्जाच्या संदर्भात आणि त्यानंतर यासंदर्भात शाळेशी केलेला पत्रव्यवहार / शाळेची केलेली तपासणी याआधारे.

मी ____ दिनांक____________ पासून दिनांक________________पर्यंत तीन वर्षांच्या कालावधीसाठी इयत्ता ________ ते इयत्ता ________करिता ____ (शाळेचे नाव, पत्त्यासह) शाळेस तात्पुरती मान्यता देत आहे.

वरील मान्यता ही खालील शर्तींच्या पूर्ततेच्या अधीन आहे :—

१. मान्यतेचा कालावधी वाढवून मिळणार नाही आणि इयत्ता आठवीनंतर मान्यता किंवा संलग्नता देण्यास कोणत्याही परिस्थितीत कोणतेही बंधन नसेल.

२. बालकांना मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा अधिनियम, २००९ (जोडपत्र एक) आणि महाराष्ट्र बालकांना मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा हक्क नियम, २०११ (जोडपत्र दोन) मधील तरतुदीचे, शाळा, पालन करील.

३. शाळा नजीकच्या दुर्बल घटकातील आणि वंचित गटातील बालकांना, पहिल्या इयत्तेत, त्या इयत्तेतील विद्यार्थीसंख्येच्या किमान २५% मर्यादेपर्यंत प्रवेश देईल आणि प्राथमिक शिक्षण पूर्ण होईपर्यंत त्यांना मोफत व सक्तीचे शिक्षण देईल परंतु आणखी असे की, पूर्व प्राथमिक इयत्तांच्या बाबतीतदेखील या प्रमाणकाचे अनुपालन करण्यात येईल.

४. परिच्छेद ३ मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या बालकांकरिता शाळेला अधिनियमाच्या कलम १२(२) नुसार प्रतिपूर्ती मिळेल. अशी प्रतिपूर्ती मिळण्यासाठी शाळेला स्वतंत्र बँक खाते देण्यात येईल.

५. संस्था/शाळा कोणतीही कॅपिटेशन फी वसूल करणार नाही आणि कोणत्याही छाननी पद्धतीसाठी बालकास किंवा त्याच्या किंवा तिच्या मात्या-पित्यास किंवा पालकास भाग पाडणार नाही.

६. कोणत्याही बालकास वयाच्या पुराव्याच्या अभावी; धर्म, जात किंवा वंश, जन्मठिकाण किंवा यांपैकी कोणत्याही कारणास्तव, शाळेमध्ये प्रवेश नाकारण्यात येणार नाही.

७. (एक) शाळेत प्रवेश दिलेल्या कोणत्याही बालकास तो ज्या इयत्तेत असेल त्याच इयत्तेत रोखून ठेवले जाणार नाही किंवा प्राथमिक शिक्षण पूर्ण होईपर्यंत शाळेतून काढून टाकण्यात येणार नाही;

(दोन) कोणत्याही बालकास शारीरिक शिक्षा किंवा मानसिक त्रास देण्यात येणार नाही;

(तीन) कोणत्याही बालकास प्राथमिक शिक्षण पूर्ण होईपर्यंत कोणत्याही मंडळाची परीक्षा उत्तीर्ण होणे आवश्यक असणार नाही;

(चार) प्राथमिक शिक्षण पूर्ण केलेल्या प्रत्येक बालकास, नियम २३ अन्वये निर्धारित केलेले प्रमाणपत्र देण्यात येईल;

(पाच) विकलांग / विशेष गरजा असलेल्या विद्यार्थ्यांचा अधिनियमाच्या तरतुदींनुसार समावेश करण्यात येईल;

(सहा) अधिनियमाच्या कलम २३(१) अन्वये निर्धारित केलेली किमान अर्हता धारण करणा-या शिक्षकांची नियुक्ती करण्यात येईल. परंतु आणखी असे की, अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या दिनांकास किमान अर्हता धारण न करणा-या शिक्षकांना अशी किमान अर्हता ५ वर्षांच्या कालावधीत संपादित करावी लागेल.

(सात) अधिनियमाच्या कलम २४(१) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेली त्याची / तिची कर्तव्ये शिक्षक पार पाडतील; आणि

(आठ) शिक्षकाने / शिक्षिकेने खाजगी शिकवणीच्या कामात स्वत:ला गुंतवून घेऊ नये, याची सुनिश्चिती शाळा करील.

८. शाळा समुचित प्राधिकरणाने निर्धारित केलेल्या अभ्यासक्रमाच्या आधारे तयार केलेल्या पाठ्यक्रमाचे पालन करील.

९. शाळा, अधिनियमाच्या कलम १९ मध्ये विहित केल्याप्रमाणे शाळेत उपलब्ध असलेल्या सुविधांच्या तुलनेत विद्यार्थ्यांना प्रवेश देईल.

१०. शाळा अधिनियमाच्या कलम १९ मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या मानकांचे व प्रमाणकांचे पालन करील. मागील तपासणीच्या वेळेत शाळेत उपलब्ध असलेल्या सुविधा खालीलप्रमाणे होत्या :—

- शाळेच्या परिसराचे क्षेत्रफळ
- एकूण बांधकाम क्षेत्र
- खेळाच्या मैदानाचे क्षेत्रफळ

- वर्गखोल्यांची संख्या
- कार्यालय-नि-भांडार-नि-मुख्याध्यापकाची खोली
- मुलांसाठी व मुलींसाठी स्वतंत्र प्रसाधन गृहे-जेथे वापरण्यासाठी व प्रसाधनगृहे स्वच्छ आणि आरोगयदायी स्थितीत ठेवण्यासाठी पुरेसे पाणी असेल.
- पिण्याच्या पाण्याची सुविधा.
- दुपारचे जेवण शिजविण्यासाठी स्वयंपाकघर.
- अध्यापन अध्ययन साहित्य / खेळ व क्रीडाविषयक सामग्री / ग्रंथालय यांची उपलब्धता
- वाचन साहित्य विनासायास उपलब्ध.

११. मान्यता नसलेले वर्ग किंवा तुकड्या, शाळेच्या नावाने शाळेच्या परिसरात किंवा इतरत्र, चालविता येणार नाहीत.

१२. शाळेची इमारत किंवा इतर बांधकाम किंवा क्रीडांगण हे केवळ शिक्षणाच्या व कौशल्य विकासाच्या प्रयोजनार्थ वापरण्यात येतील.

१३. शाळा, सोसायटी नोंदणी अधिनियम, १८६० (१८६० चा २१) किंवा मुंबई सार्वजनिक वि वस्त व्यवस्था अधिनियम, १९५० अन्वये नोंदणी झालेल्या संस्थेमार्फत चालविण्यात येत आहे.

१४. शाळा कोणत्याही व्यक्तीच्या, गटाच्या किंवा व्यक्तीसंघाच्या किंवा इतर कोणत्याही व्यक्तीच्या फायद्याकरिता किंवा कोणताही नफा मिळविण्यासाठी चालविण्यात येत नाही.

१५. शाळेचे लेखे सनदी लेखापालाकडून लेखापरिक्षित व प्रमाणित करून घ्यावेत आणि नियमांनुसार योग्य लेखा विवरणपत्रे तयार करावीत. प्रत्येक लेखा विवरणपत्राची एक प्रत दरवर्षी जिल्हा शिक्षणाधिका-यांकडे पाठवण्यात यावी.

१६. तुमच्या शाळेला मिळालेला मान्यता संकेतांक ________________ असा आहे, हा या कार्यालयाशी कोणताही पत्रव्यवहार करताना कृपया तो नमूद करावा, याची नोंद घ्यावी.

१७. शिक्षण संचालक / जिल्हा शिक्षणाधिकारी वेळोवेळी मागणी करतील असे अहवाल व माहिती शाळेने सादर करावी किंवा शाळेच्या मान्यतेच्या शर्तीची निरंतर पूर्तता करण्यासाठी किंवा शाळेच्या कामकाजातील त्रुटी दूर करण्यासाठी शासन किंवा स्थानिक प्राधिकरण देईल अशा सूचनांचे पालन करावे;

१८. संस्थेच्या नोंदणीचे कोणतेही असल्यास नूतनीकरण केल्याची सुनिश्चित करावी.

१९. जोडपत्र ' तीन ' नुसार इतर शर्ती यासोबत जोडल्या आहेत.

आपला वि वासू,

जिल्हा शिक्षणाधिकारी.

नमुना - ३

(पहा नियम २३)

प्रमाणित करण्यात येते की, कुमार/कुमारी ———————————————— याने / हिने बालकांचा मोफत आणि सक्तीच्या शिक्षणाचा हक्क अधिनियम, २००९ मधील कलम २९ मध्ये विहित केलेल्या निकषांनुसार आपले इयत्ता आठवीपर्यंतचे प्राथमिक शिक्षण पूर्ण केले आहे. त्याने/तीने इयत्ता आठवीपर्यंतची अर्हता व विद्याविषयक कौशल्ये प्राप्त केली आहेत.

शाळेचा शिक्का

मुख्याध्यापक

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

संजय कुमार,
शासनाचे प्रधान सचिव.

SCHOOL EDUCATION AND SPORTS DEPARTMENT

Mantralaya, Mumbai 400 032, dated 11th October, 2011

NOTIFICATION

No. PRE-2010/C.R.-211(B)/PE-1.—Whereas the Government of India has brought into force the Right of Children to Free and Compulsory Education Act, 2009 (35 of 2009) (hereinafter referred to as "the said Act") with effect from the 1st April 2010 ;

And whereas, it is expedient to make the rules under the said Act.

Now, therefore, in exercise of the powers conferred by sub-sections (*1*) and (*2*) of section 38 of the said Act, the Government of Maharashtra hereby makes the following rules as follows :—

APPENDIX-I

PART – I

PRELIMINARY

1. *Short title, name, extent and implementation.*—(1) These rules may be called the Maharashtra Right of Children to Free and Compulsory Education Rules, 2011.

(2) They extend to the whole State of Maharashtra.

(3) They shall come in to force with effect from the date of publication of these rules in the *Official Gazette*.

2. *Definitions.*–(*i*) In these rules, unless the context otherwise requires,—

(*a*)" Act " means the Right of Children to Free and Compulsory Education Act, 2009 (35 of 2009);

(*b*) "Academic year" means a year consisting of two academic terms sanctioned and declared by the education officer or inspector of the concerned district or Municipal Corporation, taking in to account time period declared by the Government for school work and actual teaching;

(*c*)"Anganwadi" means an Anganwadi Centre established under the Integrated Child Development Scheme of the Ministry of Women and Child Development of the Government of India;

(*d*) "Child" means any person of the age of 6 to 14 years.

Explanation.— In respect of children with disabilities or with learning disabilities, or with learning difficulties as defined by the notification, as defined in the Persons with Disabilities, [Equal Opportunities, Protection of Rights and Full Participation Act, 1995 (1 of 1996)] or by notification, the upper age limit shall be 18 years.

(*e*) "disadvantaged group" means such group as defined by the State Government by notification;

(*f*) "Elementary School" means a centre where education from Standards I to VIII or any of them is imparted;

(*g*) " Elementary School teacher " means a person duly appointed to teach students of Elementary school and shall include a Head Teacher or cluster coordinator ;

(*h*) "Evaluation" means, in the case of students, the determination of their level of attainment as per the quality norms prescribed by the academic authority, and, in the case of institutions and the persons appointed in various posts, the determination of their level of efficiency including the average attainment levels of children in the schools in their charge;

(*i*) "Form" means a form appended to these rules;

(*j*) "Government" means the Government of Maharashtra;

(*k*) "Migratory Children" means children shifting from the place of the school where they are enrolled, to new place, for a period less than an academic session, along with their parents or otherwise;

(*l*) "Out-of-school child" means a child of the age of 6 to 14 years who has either never been admitted to a school or who, having been admitted, has not completed elementary education, and it shall include a student of elementary school being absent for more than a month continuously;

(*m*) "Neighbourhood school" means a school in respect of children in classes I - V, a school shall be established as far as possible within a distance of one km of the neighbourhood and has a minimum of 20 children in the age group of 6 to 11 years available and willing for enrollment in that school and in classes VI - VIII, a school shall be established as far as possible within a distance of 3 kms of the neighbourhood and which has not less than 20 children in class 5th of the feeding primary schools, taken together, available and willing for enrollment in that school.

(*n*) "Period" means the minimum or shortest time period, shown in the school time-table, for teaching one subject in one class, in accordance with the Government's directions;

(*o*) "Pupil Cumulative Record" means record of the progress of the child based on comprehensive and continuous evaluation;

(*p*) "School mapping" means planning and deciding upon the location of a school in order to minimize geographical distance and linguistic, physical and social obstacles in accessing the school;

(*q*) "Syllabus" means the Government approved class-wise subject-scheme and elaborate content of every subject therein, and the expected learning outcome which include knowledge, skills, values and attitudes, in accordance with the educational policy determined by the Central and State Government, from time to time, in regard to the education of children of specific age-groups;

(*r*) "Uniform" means a dress decided by the concerned school committee with due consideration to the expected norms of behaviour and discipline, to be worn by students of the school;

(2) Words and terms used in these rules but not defined therein, but defined in the Act, shall have the same meanings assigned to them in the Act.

PART II

Right of Children to Free and Compulsory Education

3. *Special training for purposes of the provisions of section 4.*—(1) The local authority shall identify, every year, by means of a survey, to be conducted by an officer notified by the State Government in this behalf, such children who are out of school, and shall admit them to age-appropriate class. It shall, according to the need, organize the special training in the following manner, namely :—

(*a*) the special training shall be based on specially designed, age-appropriate learning tools and materials, approved by the academic authority, specified under section 29 of the Act ;

(*b*) such a training shall be provided in the classes held on the premises of the school, or through the classes organized as authorised bridge courses in safe residential facility, at time other than normal school hours ;

(*c*) such training shall be imparted preferably by teachers working in the school, or by teachers appointed specially for that purpose ;

(*d*) the State Council of Educational Research and Training shall lay down the time duration for such training programme.

(2) After admitting such a child to the age-appropriate class and during the special training and after she completes the special training, the teachers shall give her, the special attention required to help him integrate with the class, both academically and emotionally.

(3) (*i*) Special Training programme shall be planned by the Maharashtra State Council of Educational Research and Training, Pune (MSCERT), considering the following matters :—

(a) development of learning materials ;

(b) training of teachers ;

(c) scientific methods regarding evaluation of children ;

(*ii*) So far as Special Training programme shall also be planned by the Director of Education (Primary), Maharashtra State, Pune considering following manner—

(*a*) appointment of teachers, specially for this purpose;

(*b*) survey of out-of-school children conducted by the local authority;

(*c*) supervision arrangements to assist the progress of such child;

(*d*) financial provision.

PART III

Duties of State Government and Local Authority

4. *Areas or limits for purposes of section 6.*—(1) The State Government or the Local Authority, as the case may be, shall establish neighbourhood schools within the areas or limits to meet the following criteria, namely :—

(*a*) In respect of children in classes I-V, a school shall be established as far as possible within a distance of one kilometer of the neighourhood and has a minimum of 20 children in the age group of 6 to 11 years available and willing for enrollment in that school; and

(*b*) In respect of children in classes VI-VIII, a school shall be established as far as possible within a distance of three kilometers of the neighbourhood and which has not less than 20 children in class 5th of the feeding primary schools, taken together, available and willing for enrollment in that school.

(2) The State Government may suitably alter the minimum distance specified in sub-rule (1) in cases of hilly areas or areas that are not easily accessible and make available the schools run by the Government or Local Authority for the children having no facility of further elementary education in their schools in such areas.

(3) For children from small hamlets, as identified by the State Government or Local Authority, where no school exists within the area or limits of neighourbhood school specified under sub-rule (1) and for children falling within the purview of 4(1) (a), the State Government or Local Authority shall make adequate arrangements such as free transportation, residential facilities and other facilities, for providing elementary education in the school, in relaxation of the limits specified under sub-rule (1).

(4) In areas of greater population density (urban and semi-urban areas) the State Government or the Local Authority shall establish more than one neighbourhood school, having regard to the number of children in the age group of 6 to 14 years in the said area.

(5) The Local Authority shall designate a neigbourhood school for every settlement or area and shall make this information known to the public.

(6) In respect of children with disabilities (as defined in Equal opportunities, Protection of Rights and Full Participation) Act, 1995 (1 of 1996), which prevent them from accessing the school the State Government or Local Authority having regard to their number shall make appropriate and safe transportation arrangements for them to attend the school and complete elementary education.

(7) (*a*) The Government or the Local Authority shall ensure that no child is barred from going to school for any reason and that there is no hindrance to his or her completing the elementary education on the ground of linguistic, social or cultural differences;

(*b*) the migratory children shall be enrolled in a school if the school having appropriate medium of instruction is available in that neighbourhood school;

(c) if the appropriate medium of instructions is not available in the neighbourhood school then, the transportation facilities for attending the school, or a seasonal residential hostel and other facilities shall be provided by the Local Authority.

5. *Duties of State Government and Local Authority for purposes of sections 8 and 9.*—(1) A child attending a school of the State Government or local authority referred to in sub- clause (I) of clause (n) of section 2, a child attending a school referred to in sub-clause (ii) of Clause (n) of section 2 in pursuance of clause (b) of sub section (*1*) of section 12, and a child attending a school referred to in sub-clause (iii) and (iv) of clause (n) of section 2 in pursuance of clause (c) of sub-section (*1*) of section 12 shall be entitled to free text books, writing materials and uniforms :

Provided that a child with disabilities shall also be provided free special learning and support material.

Explanation.— In respect of the child admitted in pursuance of clause (b) of sub–section (*1*) of section 12 and a child admitted in pursuance clause (c) of sub-section (*1*) of section 12, the responsibility of providing the free entitlement shall be of the school referred to in sub-clause (*ii*) of clause (n) of section 2 and of sub-clause (*iii*) and (*iv*) of clause (n) of section 2, respectively :

Provided that, nothing in this rule shall be construed as restriction on the Government to declare these and any additional entitlements to any further specified group or all children, by issuing necessary Government Resolution.

(3) The Government and the Local Authority shall undertake school mapping to be carried out by the officers notified by the Government, in this behalf for the purpose of establishing a neighbourhood school and shall conduct a survey to identify and obtain statistical information about all children in the area, including children living in remote areas, children with disabilities, children belonging to disadvantaged groups, children of weaker sections of society, out-of-school children, as well as, children who have dropped out of school, within one year of the appointed date and every year and thereafter.

(*4*) The State Government or the Local Authority shall ensure that no child is subjected to caste, class, religious or gender abuse in the school.

(5) For the purposes of clause (c) of section 8 and clause (c) of section 9, the State Government or the Local Authority, as the case may be, shall

take strict measures to ensure that no child from disadvantaged group or weaker section or a deprived section shall face discrimination or be segregated in class, during mid-day meals, on the playground, at common drinking facilities or while using common toilet facilities and in the cleaning of toilets or classrooms.

6. *Maintenance of records of children by Local Authority for purposes of clause (d) of section 9.*—(1) The Local Authority shall develop a record management system and shall maintain records of all children, in its jurisdiction, through a household survey to be carried out by an officer notified by the Government in that behalf or through other means like school register and/or focused group discussion, from their birth till they attain 14 years.

(2) The record referred to in sub-rule (1) shall be updated every year.

(3) The record referred to in sub-rule (1) shall be maintained transparently, shall be placed in the public domain, and used for the purposes specified in clause (e) of section 9 and for the purposes of special training under section 8.

(4) The record referred to in sub-rule (1) shall, in respect of every child, include,—

(*a*) name, sex, date of birth, (Birth Certificate Number), if any, place of birth;

(*b*) parent's or guardian's name, address, occupation, relation to child;

(*c*) pre-primary school or Anganwadi centre that the child attends upto the age of six years (with details of location);

(*d*) details of the elementary school where the child is admitted with details of name, address, etc;

(*e*) permanent address and present address of residence of the child;

(*f*) class in which the child is studying (for children between age 6-14), and if education is discontinued in the territorial jurisdiction of the Local Authority, the cause of such discontinuance;

(*g*) whether the child belongs to the weaker section within the meaning of clause (e) of section 2 of the Act (if so, details to be given);

(*h*) whether the child belongs to a disadvantaged group within the meaning of clause (d) of section 2 of the Act (if so, details to be given);

(*i*) details of special facilities or residential facilities required by children on account of migration, sparse population, age-appropriate admission, disability, transport facility, home visit-based education, etc.

(5) (*a*) Appropriate Child Tracking System shall be developed as a tool to track the children dropping out or absenting for more than one month;

(*b*) the Local Authority shall ensure that the names of all children in the age group of 6 to 14 years in the area under its jurisdiction are publicly displayed in each school before the beginning of the first and the second term.

Explanation.—It shall be necessary to obtain information about children with disabilities every year till they attain the age of 18 years for the purposes of sub-sections (*26*) and (*27*) of section 2 of the Persons with Disabilities (Equal Opportunities, Protection of Rights and Full Participation) Act, 1995 (1 of 1996).

PART IV

Responsibilities of Schools And Teachers

7. *Admission of children belonging to weaker section and disadvantaged group for purposes of clause (c) of sub-section (1) of section 12* .—(1) The school referred to in sub-clauses (*iii*) and (*iv*) of clause (n) of section 2, i.e. schools of specified category or non-aided schools not receiving aid or grant of any kind shall ensure that children admitted in pursuance of clause (c) of sub-section (*1*) of section 12 shall not be given discriminatory treatment, segregated from the other children in the classrooms, nor shall their classes be held at places and timings different from the classes held for the other children, nor shall any programmes be conducted separately, other than extra classes, for them and for other children.

(2) The school referred to in clauses (*iii*) and (*iv*) of sub-section (n) of section 2, i.e. schools of specified category or non-aided schools not receiving aid or grant of any kind shall ensure that children admitted in pursuance of clause (c) to sub-section (*1*) of section 12 shall not be discriminated from the rest of the children in any manner pertaining to entitlements and facilities such as textbooks, uniforms, library, Information and Communication Technology facilities, extra-curricular activities and sports, etc.

(3) The areas or limits of neighbourhood schools specified in sub-rule (1) of rule 4 shall apply to admissions made in pursuance of clause (c) of sub-section (*1*) of section 12:

Provided that, the school shall, if necessary for the purposes of filling up the requisite percentage of seats for children referred to in clause (c) of sub-section (1) of section 12, extend these limits with the prior approval of the Government.

8. *Reimbursement of per-child expenditure by the State Government for purposes of sub-section (2) of section 12.*—(1) The total annual recurring expenditure incurred by the Government, whether from its own funds, or from funds provided by the Central Government or by any other authority, for elementary education in respect of all schools established, owned or controlled by it or by the Local Authority, divided by the total number of children enrolled in all such schools, shall be the per child expenditure incurred by the Government.

Explanation.—For the purpose of determining the per child expenditure, the expenditure incurred by the Government or Local Authority on schools referred to in clause (*ii*) of sub-section (n) of section 2 i.e. schools of specified category or non-aided schools not receiving aid or grant of any kind and the children enrolled in such schools, shall not be included.

(2) Every school referred to in clauses (*iii*) and (*iv*) of sub-section (*n*) of section 2 i.e. schools of specified category or non-aided schools not receiving aid or grant of any kind shall maintain a separate bank account in respect of the amount received by it as reimbursement under sub-section (*2*) of section 12. The amount of reimbursement shall be equal to the actual amount of expenditure incurred per child by the school or the amount of expenditure per child provided for under sub-rule (*1*), whichever is less.

9. *Documents acceptable as age proof for purpose of section 14.*— (1) Wherever a birth certificate under the Registration of Births and Deaths Act, 1969 (18 of 1969) is not available, any one of the following documents shall be deemed to be the proof of age of the child for the purposes of admission in schools, namely:—

(*a*) register or record maintained by the Hospital or Auxiliary Nurse and Midwife (ANM) in respect of the birth place of the child;

(*b*) Anganwadi record;

(*c*) in case the record is not available a declaration by either father or mother of the child stating the date of birth in case of a child belonging to disadvantage group or weaker section, declaration of the age of the

child by the parent or guardian, certified by the Sarpanch of the village or Head Master of the local school, or in case of urban or semi-urban area, by an officer notified by the Government in that behalf.

Explanation:—In such cases, an officer of a rank senior to that of the officer admitting the child to the school shall confirm of the child that the other documents acceptable in place of the birth certificate are in fact, not available or cannot, in fact, be obtained.

10. *Extended period for admission for the purposes of section 15.*—(1) The extended period of admission from the date of commencement of the academic year of a school shall be till the last date, before the end of the first term.

(2) A child may be admitted in a school even after the expiry of the extended period. However, he or she shall be entitled to complete the studies with the help of special training under Special Training Programme as formulated by Maharashtra State Council for Educational Research and Training under rule 3, for a period to be determined by the head of the school.

11. *Recognition of schools for purposes of section 18.*—(1) Every school, other than a school established by the Government or the Local Authority, established before the commencement of this Act (or any school which has received permission from, or been recognized by the Government), shall make a self declaration within a period of three months from the date of commencement of this Act in Form No. 1 to the concerned District Education Officer regarding its compliance or otherwise with the norms and standards prescribed in the Schedule, and that the school fulfills the following conditions. In case, a school is being run without recognition from the Government without permission before or even after the commencement of this Act, the school shall be punishable under section 18(5) of the Act, by a fine and shall also face legal action,—

(*a*) Conditions that the school is run by a society registered under the Societies Registration Act, 1860 (21 of 1860), or under the Bombay Public Trusts Act, 1950 (Bom. XXIV of 1950) ;

(*b*) that the school is not run for profit of any individual, group or association of individuals or any other persons ;

(*c*) that the school confirms to the values enshrined in the Constitution of India;

(*d*) that the school buildings and other structures as well as the grounds are used only for the purposes of education and skill development ;

(*e*) that the school is open to inspection by any officer authorized by the State Government or the Local Authority ;

(*f*) that the school furnishes such reports and information as may be required by the Director of Education or District Education Officer from time to time and complies with such instructions of the State Government or the Local Authority, as may be issued to secure the continued fulfillment of the conditions of recognition or the removal of deficiencies in working of the school ;

(2) Every self declaration received in Form-1 shall be placed by the District Education Officer in public domain displaying it on a notice board, website etc, within fifteen days of its receipt.

(3) The District Education Officer shall conduct on-site inspection of such schools which claim in Form-1 to fulfill the norms and standards prescribed in the Schedule and the conditions mentioned in sub-rule (1) within three months of the receipt of the self declaration. The said Officer shall personally verified either by himself or through an officer sub-ordinate to him about such fulfillment and prepare a report in the prescribed form.

(4) After the inspection referred to in sub-rule (3) is carried out, the inspection report shall be placed by the District Education Officer in public domain, web-site and schools found to be conforming to the norms, standards prescribed in the schedule and the conditions shall be granted recognition by the District Education Officer in Form-2 within a period of 15 days from the date of inspection.

(5) Schools that do not conform to the norms, prescribed in the Schedule and conditions mentioned in sub-rule (1) shall be listed by the District-Education Officer through a public order to this effect, and any time within the next two and a half years, after the report under sub-rule (3) is submitted to the authorities such schools may apply to the District Education Officer for an on-site inspection for grant of recognition.

(6) The Schools which fail to confirm to the norms and standards prescribed in the Schedule and conditions mentioned in sub rule (1) after three years from the commencement of the Act, shall cease to function.

(7) Every school, other than a school established by the Government or the Local Authority, established before the commencement of the Act (or any school which has received permission from, or been recognized by the Government), shall conform to the norms and standards prescribed in the Schedule and conditions mentioned in sub-rule (1) in order to qualify for recognition. It is the responsibility of the state government to ensure that the schools established, owned or controlled by state government or local authority shall comply with the norms and standards prescribed in the Schedule and conditions mentioned in sub-rule (1) within a period of 3 years from the commencement of the act.

(8) All prevalent rules of the Government regarding grant or refusal of recognition of schools shall continue to be in force. Also, the schools shall be recognized or granted permission if they conform to the required norms standards prescribed in the Schedule and conditions mentioned in sub-rule(1) only in those places where it is found to be an actual need, on the basis of school mapping.

(9) Non-Government Organisations and other institutions shall be encouraged to participate in improving the quality of infrastructure and quality of education in schools run by Local Authorities.

(10) Comprehensive system of evaluation for teachers and schools shall be implemented. The evaluation may be done by various ways like self evaluation, peer evaluation, etc. External evaluation shall also be conducted periodically after such time and time elapsed between two such evaluation shall not exceed more than three years.

12. *Withdrawal of recognition to schools for the purposes of sections 12(3) and 18(3).*—(1) Where the District Education Officer on his own motion, or on any representation received from any person, has reason to believe, that a school recognised under rule 11, has violated one or more of the conditions for grant of recognition or has failed to fulfill the norms and standards prescribed in the Schedule, he shall record the reasons for his belief and then,—

(*a*) issue a notice to the school, specifying the violations of the conditions of grant of recognition and seek its explanation within one month.

(*b*) in case the explanation is not found to be satisfactory or no explanation is received within the stipulated time period, the District Education Officer may cause an inspection of the school, to be conducted

by a Committee of three to five members comprising of educationists, civil society representatives, media, and government representatives, which shall make due inquiry and submit its Report, along with its recommendations for continuation of recognition or its withdrawal, to the District Education Officer.

(c) the District Education Officer shall forward the Report to the Director of School Education (Primary), along with his comments, a copy of the report may be forwarded for information to the State Commission for Protection of Child Rights.

(2) The School Education and Sports Department, shall, convey its decision to the District Education Officer through the Directorate of Education.

(3) The District Education Officer shall, on the basis of the decision of the School Education and Sports Department, pass an order canceling the recognition granted to the school. The order of de-recognition shall be operative from the immediately succeeding academic year and shall specify the neighborhood schools in which the children of the de-recognised schools shall be admitted. The District Education Officer shall also give the concerned neighborhood schools, in advance, a list of the children to be admitted, with detailed information about the children.

PART V

School Management Committee

13. *Composition and functions of School Management Committee for purposes of section 21.*—(1) In every school, other than permanently unaided school, a School Management Committee shall be constituted in the area limit of the school **within three months from the date of commencement of the new academic year** and reconstituted every two

(2) This school management committee will perform the functions mentioned in these Rules, for the classes of standards 1 to 8. (in whichever administrative pattern the school is functioning).

(3) Two students of which at least one is girl shall be co-opted as members. Such co-opted members shall have no voting rights.

(4) 50 per cent. of members of such committee shall be women.

(5) Seventy five per cent. of the strength of the School Management Committee shall be from amongst parents or guardians of children. They shall be selected or elected in a meeting of parents of the school.

(6) Parents of children of the weaker and deprived sections so also the parents of children with three different levels (high, medium and low) of achievements shall be represented adequately.

(7) The remaining twenty-five per cent. of the strength of the School Management Committee shall be formed amongst elected members of Local Authorities, members of management, head teachers or senior teachers, teachers, educationists or child development experts.

(8) The chairperson of school management committee shall be elected from among the parents in case of schools managed by Government or Local Authority. In case of aided schools representative of the management shall be the chairperson.

(9) The Head Teacher of the school or where the school does not have a Head Teacher, the senior most teacher of the school, shall be the *ex-officio* Member-secretary of the School Management Committee and will carry out all election-related work. He or She shall also be responsible for conducting the monthly meetings of the School Management Committee.

(10) The School Management Committee shall meet at least once a month and the minutes and decisions of the meetings shall be properly recorded and made available to the public.

(11) The School Management Committee shall either itself or through its sub-committees, in addition to the functions specified in clauses (a) to (d) of sub- section (2) of section 21, namely :—

(*a*) communicate in simple and creative ways to the population in the neighbourhood of the school, the rights of the child as enunciated in the Act; as also the duties of the State Government, local authority, school, parent and guardian;

(*b*) ensure the implementation of clauses (a) and (e) of sub-section (*1*) of section 24 and section 28;

(*c*) monitor that teachers are not burdened with non academic duties other than those specified in section 27;

(*d*) ensure the enrollment and continued attendance of all the children from the neighbourhood school;

(*e*) monitor the maintenance of the norms and standards prescribed in the Schedule;

(*f*) bring to the notice of the Local Authority any deviation from the rights of the child, in particular mental and physical harassment of children, denial of admission, and timely provision of free entitlements as per sub-section (2) of section 3;

(*g*) for the provisions of section 4, identify the needs, prepare a Plan, and monitor the implementation ;

(*h*) monitor the identification and enrollment of disabled children, and the availability of learning materials and other facilities and ensure their participation in, and completion of elementary education;

(*i*) monitor the implementation of the Mid-Day Meal and other Government schemes in the school;

(*j*) cause to prepare an annual account of receipts and expenditure of the school;

(*k*) take children's opinion through the report of Bal Panchayats formed in the school.

(12) Any money received by the School Management Committee in the discharge of its functions under the Act, shall be kept in a separate account, to be made available for audit every year.

(13) The accounts referred to in clause (*j*) to sub-rule (11) and sub-rule (12) shall be signed by the Chairperson, Vice-Chairperson and Member-secretary of the School Management Committee and be made available to the Local Authority within one month of their preparation.

14. *Preparation of School Development Plan for the purpose of section 22.*—(1) The School Management Committee shall prepare a School Development Plan at least three months before the end of the financial year in which it is first constituted under the Act.

(2) The School Development Plan shall be a three year plan comprising of three annual sub-plans.

(3) The School Development Plan shall contain the following details,—

(*a*) estimates of class-wise enrollment for each year;

(*b*) requirement, over the three-year period, of the number of additional teachers, including Head Teachers, subject teachers and part time teachers besides other appointments, separately for Standards I to V and standards VI to VIII, calculated, with reference to the norms specified in the Schedule to the said Act;

(*c*) requirement of additional infrastructure and equipments over the three-year period, calculated and updated, with reference to the norms and standards specified in the Schedule;

(*d*) additional financial requirement over the three-year period, year-wise, in respect of clauses (b) and (c) above, including additional requirement for providing special training facility specified in section 4, entitlements of children such as free text books and uniforms, and any other additional financial requirement for fulfilling the responsibilities of the school, under the Act;

(*e*) requirement of additional teachers for the reason of special training arrangement for out-of-school children, periods of teachers' extended long leave, maternity leave, special leave, concessions, etc;

(*f*) educational rehabilitation arrangements for children from the weaker sections, disadvantaged sections and children with disabilities.

(4) The School Development Plan shall be signed by the Chairperson or Vice-Chairperson and Member-Secretary of the School Management Committee and submitted to the Local Authority before the end of the financial year in which it is to be prepared.

PART VI

Teachers

15. *Minimum qualification for purposes of section 23(1).*—(1) The academic authority notified in pursuance of sub-section (*1*) of section 23, shall, within three months of such notification, lay down the minimum qualifications for persons to be eligible for appointment as a teacher in an elementary school.

(2) The minimum qualifications laid down by the academic authority referred to in sub-rule (1) shall be applicable for every school referred to in clause (*n*) of section 2.

16. *Relaxation of minimum qualification for purposes of section 23 (2).*—The Government shall estimate the teacher requirement as per the norms mentioned in the Schedule for all schools referred to in clause (*n*) of section 2 within the State, within six months from the commencement of the Act, and the number of institutions required for offering courses or training in teacher education. If the number of such institutions are found to be inadequate to train estimated requirement of teachers or the number of teachers available is less that the estimated number of teachers, the Government shall make representation to the Central Government for relaxation of minimum qualifications required for appointment as a teacher.

17. *Acquiring minimum qualifications under proviso to section 23(2).*—(1) The Government, with the help of government-aided and unaided teacher training institutions, shall provide adequate teacher education facilities to ensure that all teachers in all types of schools referred to in sub-clauses (*i*) and (*iii*) of -clause (*n*) of section 2, who do not possess the minimum qualifications laid down under sub-rule (2) of rule 15 at the time of commencement of the Act, acquire such minimum qualifications within a period of five years from the commencement of the Act or the date of their appointments as per sub-section (2) of section 23, as the case may be .

18. *Salary and allowances and conditions of service of teachers for purpose of section 23(3).*—(1) The Government or the Local Authority, as the case may be, shall specify terms and conditions of service and salary and allowances of teachers employ only if in order to create a professional and permanent cadre of teachers.

(2) In particular and without prejudice to sub-rule (1), the terms and conditions of service shall take into account the following norms, namely:—

(*a*) accountability of teachers to the School Management Committee constituted under section 21;

(*b*) provisions enabling long term stake of teachers in the teaching profession.

19. *Duties to be performed by teachers for purpose of clause (f) to section 24(1).*—(1) For proper performance of the functions specified in sub-section

(1) of section 24 and in order to fulfill the requirements of clause (*h*) of sub-section (2) of section 29, the teacher shall maintain a file containing the Pupil Cumulative Record for every child which shall form the basis for awarding the completion certificate specified in sub-section (2) of section 30.

(2) In addition to the functions specified in clauses (*a*) to (*e*) of sub-section (*1*) of section 24, a teacher may perform the following duties assigned to him or her, without interfering with regular teaching, namely:—

(*a*) participation in training programmes;

(*b*) participation in curriculum formulation and development of syllabi, training modules, text book development and development of evaluations;

(*c*) identification of out of school children within the locality and ensuring their enrollment in the neighbourhood school.

(*d*) ensuring attendance of children enrolled in the school.

20. *Grievance Redressal mechanism for teachers for purposes of section 24(3).*—(1) A teacher or employee of a school other than a school run by Government or Local Authority, who is aggrieved by any of the decisions of the management regarding his or her service conditions or a teacher or an employee,—

(*a*) who is dismissed or removed or whose services are otherwise terminated or who is reduced in rank, by the order passed by the management; or

(*b*) who is superseded by the management while making an appointment to any post by promotion and shall have a right of appeal and may appeal against such order or supersession to the tribunal *constituted under section 8 of* the Maharashtra Employees of Private Schools (Conditions of Service) Regulation Act, 1977 (Mah.III of 1978).

(2) The appeals so preferred shall be governed by the provisions of sections 8, 9, 10, 11, 12, 13 and 14 of the the Maharashtra Employees of Private Schools (Conditions of Service) Regulation Act, 1977 (Mah. III of 1978) and the Rules 39 and 43 of the Maharashtra Employees of Private School (Conditions of Service) Rules, 1981.

21. *Maintaining Pupil-Teacher Ratio in each school for purposes of section 25.*—(1) The Government or the Local Authority, as the case may be, may redeploy teachers of schools having a strength in excess of the sanctioned strength on 31st of July every year.

(2) If any officer or employee of the Government or the Local Authority violating the provisions of sub-section (2) of section 25, he or she shall be personally liable for a disciplinary action.

PART VII

Curriculum And Completion Of Elementary Education

22. *Academic Authority for purposes of section 29.*—(1) For the purposes of section 29 the Government shall notify the academic authority.

(2) For promoting quality at the district and block level the Academic District and block Resource Group shall be formed by inviting or selecting through a defined process, members from amongst educationists, educators, academicians, experts, researchers, Non-Government Orgnisations, experimental schools, secondary and elementary teachers and others.

(3) The Academic Authority shall lay down the curriculum and evaluation procedure. It shall lay down the learning outcomes for each class which will include knowledge, skills, values and attitudes. The curriculum shall also include the conduction of activities like Balbhavan, science clubs, arts clubs, music clubs, sports teams, etc conducive for all round development of the students.

(4) The Academic Authority shall also prepare the textbooks with the help of the Maharashtra State Bureau of Text Books Production and Curriculum Research, Balbharti, Pune (M.S.B.T.P.C.R.) and other Teaching Learning Methodologies. with the help of State Institute of Educational Technology, *Balchitrawani*, Pune (S.I.E.T.)

(5) The Academic Authority shall develop teacher-training design of different natures and shall also develop such capacity in District Institute of Educational Training (D.I.E.T.) and Block Resource Centre (B.R.C.); and Urban Resource Center (U.R.C.) Academic District Resource Group and Academic Block Resource Group, etc. Maharashtra State Educational Research and Training Council shall periodically evaluate the teacher training programmes and make necessary improvements.

(6) The Academic Authority shall prepare guidelines for meaningful and innovative schools for granting permission to such schools.

(7) The Academic Authority with the help of the Maharashtra Institute of Educational Planning and Administration, (M.I.E.P.A.) Aurangabad, shall design process of holistic school quality assessment on a regular basis. The implementation of these assessments at the block level will be performed by the block education officers, extension officers and Block Resource Group and others as may be defined by the Academic Authority.

(8) All State, district and block level institutions, including Academic Authority, shall be evaluated periodically. Such evaluation may be done through internal or external agencies as may be decided. The reports of such evaluations should be in public domain. The time elapsed between two such evaluations shall not exceed more than five years.

23. *Award of certificate for the purpose of section 30.*—(1) The Certificate of completion of elementary education shall be issued at the school or block or district level within one month of the completion of elementary education.

(2) The Certificate referred to in sub-rule (1) shall,—

(*a*) certify that the child has completed and acquired all courses of study as per section 29 with laid down learning levels.

(*b*) contain the Pupil Cumulative Record of the child and also specify achievements of the child in areas of activates beyond the specified course of study and may mention attainment in music, dance, literature, sports, etc. The Maharashtra State Council of Educational Research and Training, shall design the format of this record.

PART- VIII

Protection of Rights of Children

24. *Performance of functions by the State commission for Protection of Child Rights, for purposes of section 31.*--- (1) The State Commission for Protection of Child Rights, shall set up a child help-line, accessible by S.M.S., telephone and letter, or any other such facilities, which would act as the forum for aggrieved child or guardian to register complaint regarding violation of rights under the Act, in a manner that records his or her identity but shall not disclose it.

25. *Constitution and Functions of the State Advisory Council for the purpose of section 34.*—(1) The State Advisory Council shall consist of a Chairperson and fourteen Members.

(2) The Minister and Minister for State for School Education, of the Government shall be the *ex-officio* Chairperson and Vice-chairperson, respectively, of the Council.

(3) Members of the Council, shall be appointed by the State Government from amongst persons having knowledge and practical experience in the field of elementary education and child development, as under, namely :—

(*a*) At least four members should be from amongst persons belonging to Scheduled Castes, Scheduled Tribes and Minorities;

(*b*) At least one member should be from amongst persons having specialized knowledge and practical experience of education of children with special needs;

(*c*) One member should be from amongst persons having specialised knowledge in the field of primary education

(*d*) At least two members should be from amongst persons having specialized knowledge and practical experience in the field of teacher education.

(*e*) Fifty percent of such members shall be from amongst women

(2) The Department of School Education and Sports shall provide logistic support for meetings of the Council and its other functions.

(3) The procedure for transaction of business of the Council shall be as under, namely :-

(*i*) the Council shall meet regularly at such times as the Chairperson thinks fit but a period of three months shall not intervene between its last and the next meeting;

(*ii*) the meeting of the Council shall be presided over by the Chairperson. If for any reason the Chairperson is unable to attend the meeting of the Council, he may nominate the Vice-chairperson of the

Council to preside over such meeting on his behalf. Quorum of the meeting of the Council shall be considered complete if at least 50% of its members are present.

(4) The terms and conditions for appointment of Members of the Council shall be as under, namely :-

(*a*) every non-official member shall hold office for a term of two years from the date on which he assumes office:

Provided that, no member shall hold office more than two terms:

(*b*) the member may be removed from his office by an order of the Government on the ground of proved misbehavior or incapacity, or on the happening of any one or more of the following event, namely :-

(*i*) is adjudged an insolvent; or

(*ii*) refuses to act or become incapable of acting; or

(*iii*) is or has become of unsound mind and stands so declared by a competent Court; or

(*iv*) has so abused his office as to render his continuance in office detrimental to the public interest; or

(*v*) is convicted for an offence involving moral turpitude by a competent Court; or

(*vi*) is, without obtaining leave of absence from the Council, absents himself for two consecutive meetings of the Council,

(c) no Member shall be removed from his office without being given an adequate opportunity of being heard.,

(5) Members of the Council shall be entitled to reimbursement of traveling and daily allowances for official tours and journeys in accordance with the orders issued by the Government in relation to non-official members of the Committees and Commissions and such like categories of persons.

APPENDIX II

FORM I

SELF DECLARATION CUM APPLICATION FOR GRANT OF RECOGNITION OF SCHOOL

(*See* sub-rule (1) of Rule 11)

To

The District Education Officer

(Name of District and the State)

Sir/Madam,

I forward herewith with a self declaration regarding compliance with the norms and standards prescribed in the Schedule to the Right of Children to Free and Compulsory Education Act, 2009 and an application in the pro-forma for the grant of recognition to .... (Name of the school) with effect from the commencement of the school year 20...........

Enclosure :

Place :

Date :

Yours faithfully,

Chairman/Manager
School Managing Committee

A. School Details

1. Name of the School
2. Postal Address
3. Village / City
4. Taluka
5. District
6. Pin Code
7. Phone No. with S.T.D. Code
8. E-mail address, if any

9. Fax No.

10. Name of the nearest Police Station

B. General Information

1. Year of Foundation of School

2. Date of First Opening of School

3. Academic session of the School

4. School Timings : Full time

5. School Timings : Part time

5. Timings for academic instruction in each class

6. Timings for mid-day meal in each class –

7. Timings for sports and physical education in each class -

8. Name of Trust/Society/Managing Committee

9. Registration Number

   (a) Under the Societies Registration Act, 1860:

   (b) Under the Bombay Public Trusts Act, 1950

10. Period upto which Registration of Trust/Society/Managing Committee is valid

11. Whether there is a proof of non-proprietary character of the Trust/ Society/Managing Committee supported by the list of members with their address on an affidavit in copy

12. Name and Official address of the Manager, Chairman and Secretary of the School.

Name	Designation	Address	Phone (O)/ (R)
(1)	(2)	(3)	(4)

13. Total Income and Expenditure during last 3 years surplus/deficit

Year (1)	Income (2)	Expenditure (3)	Surplus/deficit (4)

C. Nature and area of School

1. Medium of Instruction
2. Type of School
3. Specify entry & exit classes
4. If aided, the name of agency and percentage of aid
5. If School Recognized
6. If so, by which authority Recognition number
7. Does the school has its own building or is it running in a rented building.
8. Whether the school buildings or other structures or the grounds are used only for the purpose of education and skill development ?
9. Total area of the school (In square meters)
10. Built in area of the school (in square meters)
11. Total Number of classrooms
12. Number of rooms used for purposes other than teaching
13. Area of playground (in square metres)

D. Enrollment

Particulars	Std I	Std II	Std III	Std IV	Std V
No. of Students					
No. of Division					
No. of sanctioned teacher					

Particulars	Std VI	Std VII	Std VIII
No. of Students			
No. of Division			
No. of sanctioned teacher			

If the Head Teacher is additional to the above, give his name and educational qualifications.

E. Infrastructure Details and Salary Conditions

Sr. No.	Rooms	Number	Average Size
1.	Classroom		
2.	Office room/Store Room/ Headmaster Room		
3.	Kitchen/Store		
4.	Separate toilets for boys and girls		
5.	Adequate water facility for using and maintaining toilets in a clean and hygienic conditions		
6.	Drinking water facility		

Availability of these facilities should be certified by the School Management Committee.

F. Other Facilities

1. Whether all facilities have barrier free access
2. Teaching Learning Material (attach list)
3. Sports & Play equipments (attach list)
4. Facility books in Library
    - Books (No. of books)
    - Periodical/Newspapers
5. Type and number of drinking water facility
6. Sanitary Conditions

    (i) Type of W.C. and Urinals

    (ii) Number of Urinals/Lavatories Separately for Boys

    (iii) Number of Urinals/Lavatories Separately for Girls

G. Particulars of Teaching Staff :

1. Teaching at Primary / Upper Primary level exclusively (give details of each teacher separately)

Sr. No. (1)	Teacher's Full Name (2)	Father's Spouse Name (3)	Date of Birth (4)	Academic Quali-fication (5)	Professio-nal Quali-fication (6)	Trained or Untrained (7)	Teaching Experi-ence (8)	Appoint-ment Date (9)	Class Assig-ment (10)

2. Teaching at both Elementary and Secondary level (give details of each teacher separately)

Sr. No. (1)	Teacher's Full Name (2)	Father's Spouse Name (3)	Date of Birth (4)	Academic Quali-fication (5)	Professio-nal Quali-fication (6)	Trained or Untrained (7)	Teaching Experi-ence (8)	Appoint-ment Date (9)	Class Assig-ment (10)

3. Head Teacher (give details of each teacher separately)

Sr. No. (1)	Head Teacher's Full Name (2)	Father's Spouse Name (3)	Date of Birth (4)	Academic Quali-fication (5)	Professio-nal Quali-fication (6)	Trained or Untrained (7)	Teaching Experi-ence (8)	Appoint-ment Date (9)	Class Assig-ment (10)

H. Curriculum and Syllabus

1 Details of curriculum & syllabus followed in eachclass (upto VIII).

2 System of Pupil Assessment.

3 Whether pupils of the school are required to take any Board exam up to class 8?

- Certified that the school has also submitted information in this data capture format of District Information System of Education with this application.

- Certified that the school is open to inspection by any officer authorized by the appropriate authority;
- Certified that the school undertakes to furnish such reports and information as may be required by the District Education Officer from time to time and complies with such instructions of the appropriate authority or the District Education Officer as may be issued to secure the continued fulfillment of the condition of recognition or the removal of deficiencies in working of the school;
- Certified that records of the school pertinent to the implementation of this Act shall be open to inspection by any officer authorized by the District Education Officer or appropriate authority at any time, and the school shall furnish all such information as may be necessary to enable the Central and / or State Government/ Local Body or the Administration to discharge its or his obligations to Parliament or Legislative Assembly of the State/Panchayat/ Municipal Corporation as the case may be.

Sd./-

Chairman/Manager,

Managing Committee

......................School

Place :

Form II

Gram :

Phone:

E-Mail: Fax:

Outward No : Dated :

OFFICE OF DISTRICT EDUCATION OFFICER

(Name of District / State)

No. Dated:

The Manager,

Sub: Recognition Certificate for the School under sub-rule (4) of rule 11 of Right of Children to Free and Compulsory Education Rules, 2011 for the purpose of section 18 of the Right of Children to Free and Compulsory Education Act, 2009.

Dear Sir/Madam,

With reference to your application dated .... and subsequent correspondence with the school/inspection in this regard, I .... convey the grant for provisional recognition to the (name of the school with address) for Class to Class for a period of three years w.e.f. to .

The above sanction is subject to fulfillment of following conditions:-

1. The grant for recognition is not extendable and does not in any way imply any obligation to recognize or affiliate beyond Class VIII.
2. The School shall abide by the provisions of Right of Children to Free and Compulsory Education Act, 2009 (Annexure I) and the Maharashtra Right of Children to Free and Compulsory Education Rules, 2011 (Annexure II).
3. The School shall admit in class I, to the extent of 25% of the strength of that class, children belonging to weaker section and disadvantaged group in the neighbourhood and provide to them free and compulsory elementary education till its completion. Provided, further that in case of pre-primary classes also, this norm shall be followed.

4. For the children referred to in paragraph 3, the School shall be reimbursed as per Section 12(2) of the Act. To receive such reimbursements school shall provide a separate bank account.

5. The Society/School shall not collect any capitation fee and subject the child or his or her parents or guardians to any screening procedure.

6. The School shall not deny admission

- To any child for lack of age proof.

- On the ground of religion, caste or race, place of birth or any of them.

7. The School shall ensure:

(i) No child admitted shall be held back in any class or expelled from school till the completion of elementary education in the school;

(ii) No child shall be subjected to physical punishment or mental harassment;

(iii) No child is required to pass any board examination till the completion of elementary education;

(iv) Every child completing elementary education shall be awarded a certificate as laid down under Rule 23

(v) Students with disabilities/special needs are included as per provision of the Act

(vi) The teachers are recruited with minimum qualification as laid under section 23(1) of the Act. Provided further that the current teachers who, at the commencement of this Act do not possess minimum qualifications shall acquire such minimum qualifications with in a period of 5 years;

(vii) The teacher performs his or her duties specified under section 24(1) of the Act and

(viii) The teachers shall not engage himself or herself for private teaching activities.

8. The School shall follow the syllabus on the basis of curriculum laid down by appropriate authority.

9. The School shall enroll students proportionate to the facilities available in the school as prescribed in the section 19 of the Act.

10. The School shall maintain the standards and norms of the school as specified in section 19 of the Act. The facilities reported at the time of last inspection are as given under:-

Area of school campus

Total built up area

Area of play ground

No. of class rooms

Room for Headmaster-cum-Office-cum-Storeroom

Separate toilet for boys and girls with adequate water facility for using and keeping toilets in clean and hygienic conditions.

Drinking Water Facility

Kitchen for cooking Mid Day Meal

Availability of Teaching Learning Material /Play Sports Equipments/ Library Barrier free Access to teaching- learning materials, play and sports equipments, reading materials.

11. No unrecognized classes or divisions shall run within the premises of the school or outside in the same name of school.

12. The school buildings or other structures or the grounds are used only for the purposes education and skill development.

13. The School is run by a society registered under the Societies Registration Act, 1860 (21 of 1860), or the Bombay Public Trusts Act 1950.

14. The School is not run for profit to any individual, group or association of individuals or any other person or for any other profit;

15. The accounts should be audited and certified by a Chartered Accountant and proper accounts statements should be prepared as per rules. A copy each of the Statements of Accounts should be sent to the DEO every year.

16. The recognition Code Number allotted to your school is ------------. This may please be noted and quoted for any correspondence with this office.

17. The school furnishes such reports and information as may be required by the Director of Education/District Education Officer from time to time and complies with such instructions of the Government or Local Authority as may be issued to secure the continued fulfillment of the condition of recognition or the removal of deficiencies in working of the school;

18. Renewal of Registration of Society if any, be ensured.

19. Other conditions as per Annexure 'III' enclosed.

Yours faithfully,

District Education Officer.

FORM III

(*see* rule 23)

This is to certify that Shri/Miss/ ...., has completed his/her elementary education up to 8th Standard, as per the requirements under section 29 of Right to Free and Compulsory Education Act, 2009. He / She acquired the qualification and academic skills upto 8th Standard.

Headmaster.

Seal of school

By order and in the name of the Governor of Maharashtra,

SANJAY KUMAR,

Principal Secretary to Government.

ON BEHALF OF GOVERNMENT PRINTING, STATIONERY AND PUBLICATION, PRINTED AND PUBLISHED BY SHRI PARSHURAM JAGANNATH GOSAVI, PRINTED AT GOVERNMENT CENTRAL PRESS, 21-A, NETAJI SUBHASH ROAD, MUMBAI 400 004 AND PUBLISHED AT DIRECTORATE OF GOVERNMENT PRINTING, STATIONERY AND PUBLICATIONS, 21-A, NETAJI SUBHASH ROAD, CHARNI ROAD, MUMBAI 400 004, EDITOR : SHRI PARSHURAM JAGANNATH GOSAVI.